

**HISTORY
OF URBAN DESIGN**
HISTORIA URBANISTYKI

MONIKA NEFF

PhD Eng. Arch.

Warsaw University of Technology

Faculty of Architecture

e-mail: monika.neff@pw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6232-513X>

USE OF MUNICIPAL SOURCES AND PARISH REGISTERS IN RESEARCH INTO 18TH-CENTURY URBAN PLANNING ON THE EXAMPLE OF JURYDYKA ORDYNACKA IN WARSAW

WYKORZYSTANIE ŹRÓDEŁ MIEJSKICH I AKT METRYKALNYCH
W BADANIACH NAD URBANISTYKĄ XVIII WIEKU NA PRZYKŁADZIE
JURYDYKI ORDYNACKIEJ W WARSZAWIE

ABSTRACT

Jurydyka Ordynacka was a part of 18th-century Warsaw, established on the eastern side of Nowy Świat. Not much space has been devoted to it in the literature due to the loss of all files concerning it in 1944 and the few surviving cartographic sources.

The aim of the research was to examine the possibility of using data extracted from municipal sources and parish registers in the analysis of the urban layout, and to attempt to reconstruct the chronology of street delimitation and the introduction of parcelling. The temporal scope was limited to the period of the jurydyka, from its erection in 1731 to its liquidation in 1791.

The research made use of surviving municipal sources, from which the names of the owners of all properties were established, and parish registers, which allowed the identification of many residents' activities, including marriages, baptisms of children, or participation as witnesses in weddings and baptisms of other residents. The data collected was included in a summary table and marked on the town plan.

The research carried out, particularly into the parish registers, has led to the identification of activities testifying to the family, neighbourhood and professional relationships of the inhabitants, confirming the fact that they lived in the erected houses. A chronology was reconstructed for the laying out of streets and the parcelling and development of the various properties of the jurydyka.

Keywords: Warsaw, 18th century, jurydyka, Ordynacki Palace, Jan Gniński, Jakub Czapski

STRESZCZENIE

Jurydyka Ordynacka była częścią Warszawy XVIII wieku, powstała po wschodniej stronie Nowego Świata. W literaturze przedmiotu nie poświęcono jej wiele miejsca z powodu straty w 1944 roku wszystkich akt jej dotyczących oraz niewielu zachowanych źródeł kartograficznych.

Celem badań było sprawdzenie możliwości wykorzystania danych pozyskanych ze źródeł miejskich i akt metrykalnych w analizie układu urbanistycznego oraz próba rekonstrukcji chronologii wytyczania ulic i wprowadzenia parcelacji. Zakres czasowy ograniczył okres istnienia jurydyki, od erygowania w 1731 roku do likwidacji w 1791.

W badaniach wykorzystano zachowane źródła miejskie, na podstawie których ustalono nazwiska właścicieli wszystkich posesji, a także akta metrykalne, które pozwoliły na identyfikację wielu aktywności mieszkańców, w tym zawieranie związków małżeńskich, chrzty dzieci czy udział w roli świadków w ślubach i chrztach innych mieszkańców. Zebrane dane ujęto w zbiorczej tabeli i oznaczono na planie miasta.

Przeprowadzone badania, szczególnie akt metrykalnych, doprowadziły do identyfikacji aktywności świadczących o relacjach rodzinnych, sąsiedzkich i zawodowych mieszkańców, potwierdzających fakt ich zamieszkiwania we wzniesionych domach. Zrekonstruowano chronologię wytyczania ulic oraz parcelacji i zagospodarowywania poszczególnych posesji jurydyki.

Słowa kluczowe: Warszawa, XVIII wiek, jurydyka, pałac Ordynacki, Jan Gniński, Jakub Czapski

1. INTRODUCTION

Jurydyka¹ Ordynacka was part of Warsaw in the 18th century. It was built on private land located on the eastern side of Nowy Świat Street, the main entrance route to the city from the south. Within its boundaries, two parts could be distinguished: one magnate estate with a palace and garden complex erected in the second half of the 17th century, and 46 properties occupied by jurydyka residents, forming the urban part of the jurydyka, the creation of which dates back to the mid-18th century. Both components did not have a homogeneous urban structure and were very different in terms of building intensity.

1.1. State of research

Jurydyka Ordynacka has not been given much space in the literature on the subject due to the fact that all its files, 22 volumes in total (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 1210, p. 1),² were lost, having been transferred to the archives of the city of Warsaw in 1792, where they were burnt down in 1944. The history of the jurydyka has not been extensively researched, even though it was mentioned in numerous studies on the past of Warsaw, as well as in many works on the location of cities in Poland. The authors of the two oldest publications, written in the first half of the 19th century, were able to use the lost jurydyka files. Unfortunately, Łukasz Gołębiowski's work *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy* of 1827, despite its undoubted merits,

such as providing the names of subsequent owners and details of the inheritance, is burdened with an error³ (Gołębiowski, 1827, pp. 64, 175–178). Aleksander Wejnert's 1848 study, *Starożytności warszawskie*, remains the most comprehensive discussion of the issue to date, rectifying Ł. Gołębiowski's mistake by providing the extent of the jurydyka and mortgage numbers of the properties, but it is not free from inaccuracies⁴ (Wejnert, 1848, pp. 200–203). In the interwar period, the jurydyka was mentioned by the authors of two works: Tymoteusz Sawicki (Sawicki, 1925, p. 6), who repeated A. Wejnert's errors (Wejnert, 1848, pp. 202–203), and Oskar Sosnowski, who showed for the first time the location of the jurydyka on the town plan (Sosnowski, 1930, tab. X). In the post-war period, the authors of the collective article Aleksander Gieysztor, Stanisław Herbst, Eugeniusz Szwankowski, while briefly mentioning the jurydyka, for the first time gave the dimensions of the properties located at Nowy Świat and Wróbla Streets (Gieysztor, 1947, p. 187). The same was repeated in the second work by E. Szwankowski, with added schematic marking of the jurydykas on the plan of Warsaw, but with an incorrect interpretation of the composition of the layout⁵ (Szwankowski, 1952, p. 40, ill. 43; p. 82). Other publications dealt very broadly with the issue of the location of towns

¹ A jurydyka is an area in a town or its suburbs exempt from municipal law, exempt from financial obligations to the town, with a board of trustees (mayor, aldermen, councillors, jurors) and a place for meetings of the authorities (a separate town hall building or rooms in another building within the jurydyka), granted privileges guaranteeing development and an urban character ensured by close connection with the town by which it was established. The legal basis for the existence of a jurydyka was the act of location; as written in: (Mazurkiewicz, 1956).

² Among 22 volumes transferred to jurydyka books there were: 1 book from 1739–1753, 19 books from 1796–1792, 2 books from 1792–1794; books from 1754–1768 were not transferred, they were not there in 1792.

³ The author combined two jurydykas — Ordynacka, erected in 1731 by Michał Zdzisław, the Sixth Entailer of Zamoyski, and Aleksandria, erected by Aleksander Zasławski in 1670. The reason for the mistake was the fact that Aleksandria was owned in 1754 by Janusz Aleksander Sanguszek, Entailer of Ostrogski. The palace in the Ordynacka jurydyka was mistakenly called the Ostrogski Palace.

⁴ The author incorrectly stated the total number of properties — 48 (correctly 47), the location of the prison on property no. 2887 (correctly on property no. 2888), and the location of the town hall on property no. 1305. As the town hall building was never built in the jurydyka, its function was performed by the house in which the mayor of the jurydyka lived; the first mayor lived on property no. 1305, the second mayor, holding this position probably from 1790, moved the jurydyka's documents to his tenement standing on property no. 1304.

⁵ The author incorrectly identified Ordynacka Street as the axis of the foundation.

in Poland, in which the jurydyka of Ordynacka was mentioned in tabular lists, without any broader analysis (Pazyra, 1959, pp. 127, 200; Trzebiński, 1964, p. 15, 26). Further publications, which also dealt with the phenomenon of jurydyka formation in general (Sobieszkański, 1974, p. 77, 431; Zahorski, 1984, p. 302, tab. p. 596). It was only the work of Teresa Zielińska that gave new insights into jurydyka location and system (Zielińska, 1987, pp. 12–14, 19, 36–37).⁶ Subsequent ones, which referred to earlier works, repeated mistakes made by the cited authors (*Encyclopaedia of Warsaw, Encyklopedia Warszawy*, 1994, p. 300, 580), (Bartoszewicz, 2009–2012, p. 78),⁷ (Handke, 2011, p. 241).⁸

1.2. Objective, scope

Due to the lack of archival material on the jurydyka and the scarcity of source material relating to the surveyed part of the town, including cartographic material, so far no attempt has been made to analyse the urban layout of the jurydyka, nor to reconstruct the chronology of the laying out of streets or the introduction of parcelling. Nor have its inhabitants been dealt with so far. The aim of this research, in the absence of other sources, is to examine the possibility of using data obtained from municipal sources and parish registers in the analysis of the urban layout. Information from municipal sources enables to determine the names of inhabitants of properties when the next studied source was developed. Data from parish records provide information on the activities of the inhabitants, including on their participation in wedding ceremonies and in baptisms, which allows to link their personal information of persons mentioned in it with the jurydyka. A summary of personal information obtained from municipal records with personal information from parish records provides an opportunity to find out at what time the properties were occupied by individual families. The most important thing was to record the earliest activities allowing to determine the personal information on the first jurydyka residents. This led to determination of the time when parcelling along the delimited streets was introduced and residential buildings appeared. The temporal scope of the research is limited by the period of the jurydyka's existence: from

granting it the Chełmno law in 1731 (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, ref. no. 7055),⁹ until its liquidation in 1791.¹⁰

1.3. Research method

Written sources and cartography were used in the research. From the resources held in the Central Archives of Historical Records, the Warsaw municipal sources were examined, from 1743 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 172), 1770 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 862), 1778 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 885), 1784 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 29a), 1787 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 857), 1790 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 23, 25, 28), 1791 (AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie, Varia grodu Warszawy, ref. no. 25), 1792 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 16, 17). From the archives of Holy Cross parish, parish registers, marriage records (marriage registers of 1741–1767, 1768–1784, 1784–1792, 1792–1823) and baptismal records (baptism registers of 1723–1733, 1729–1750, 1734–1744, 1744–1751, 1751–1758, 1758–1765, 1765–1772, 1773–1777, 1778–1783, 1783–1787, 1788–1790, 1790–1796), and comparative death records (death register of 1709–1774, 1775–1801) were examined. Cartographic sources were also used, including a design of the palace from around 1681 (BUW GR, ref. no. Inw.G.R. 6460) and an inventory of the palace grounds from 1793 (BN POLONA, ref. no. Rps BOZ 1311, pp. 4, 9). Among the 18th century plans, the oldest cartographic representation of Warsaw was used — a copy of the measured version of C.F. Hubner's plan from 1733 (IS PAN TOnZP, ref. no. 3991B) (Ill. 1a), and a measured version of P.R. Tirregaille's lost plan from 1762 (IS PAN, ref. no. 40771) (Ill. 2a). These were juxtaposed with the 1819 plan of the city (APW, Collection I of maps and plans, ref. no. 22, arc. XXII–XXIII), in which the missing part of the eastern lane was supplemented with a fragment redrawn from the 1819 original by Colonel Koziół (AGAD, Cartographic Collection, Zbiór kartograficzny, ref. no. 367–6) (Ill. 2b).

⁶ The author incorrectly gave the total number of properties — 43 (Zielińska, 1987, pp. 75–76).

⁷ Ordynacki Palace referred to as the Ostrogski Palace, Ordynacka Street recognised as the axis of the establishment.

⁸ Here, in addition to the above repeated inaccuracies, misinformation has been introduced regarding the jurydyka affiliation of the convent of the Daughters of Charity and the St Casimir's institution run by them.

⁹ The literature on the subject gives dates of three acts of location, the first one in 1739, the next two in 1754 and 1776 (Wejnert, 1848, pp. 201–202). The earliest document issued in 1731 was first mentioned in (Zielińska, 1987, pp. 12–14, 36–37); a discussion of the issue of subsequent locations requires a separate study.

¹⁰ The abolition of jurydykas in the Republic of Poland was adopted by the 'Act on Towns' of 18 April 1791.

Other available plans of Warsaw from the 18th century drew upon the previous ones and do not add any new information. Data from the written sources, compared and collated chronologically, served to develop a table of inhabitants with a detailed listing of all activities (Ill. 3). The detailed data was then replaced by a breakdown into individual time periods, of which five were identified and colour-coded in the next table (Ill. 4). The criterion of determining the time periods were years of drawing up the street records, 1743 and 1770. The time between them was divided into decades: 1744–1759 (smaller number of activities) and 1760–1769 (a greater number of activities). In the final step, the data from the table (Ill. 4) was transferred to the 1822 town plan (BN POLONA, ref. no. ZZK 1058) capturing the entire jurydyka area. Maintaining the same colour coding as used in the table (Ill. 4) made it possible to show the chronology of street delineation, the approximate order in which parcelling was introduced and estates settled (Ill. 5).

2. ORDYNACKA JURYDYKA

The jurydyka was located on the eastern side of the northern section of Nowy Świat Street (Ill. 1a, 2b, 5). Within its boundaries it was possible to distinguish two components: estate no. 2874, removed from the main traffic route, on which a magnate palace and garden complex with an outbuilding was built, and the remaining 46 burgher estates partly separated from the palace estate, partly created on the attached land along Nowy Świat Street; together they constituted the so-called urban part. After the strip of land along Nowy Świat was annexed, the jurydyka area was closed from the north by Tamka and Aleksandria¹¹ Streets and the newly created Ordynacka¹² Street. The southern boundary was the newly-created Szczygła Street.¹³ The jurydyka was surrounded by five streets in total, inside the quarter in the urban part was separated by the sixth, newly delimited Wróbla Street.¹⁴ The string of properties along Nowy

Świat was divided in the southern part by two plots of land not included in the jurydyka, belonging to the Augustinian monastery.

2.1. The palace and gardens

The first component of the future jurydyka, property no. 2874, on which the palace-garden complex was erected, was bought before 1680 by Jan Gniński (ca. 1620–1685), sub-chancellor of the Crown (Ill. 1a). The design, in several variants, was made by Tylman van Gameren, each assuming the creation of an establishment consisting of the main palace body flanked on two sides by sets of adjoining outbuildings and free-standing pavilions (Ill. 1b). A kitchen was designed in the northern pavilion. The composition of the establishment was to be axial and symmetrical, preceded by a parade representative courtyard and a square garden. Behind the palace, on the eastern side, a viewing terrace was designed, the elevation of which was to level the slope of the scarp sloping steeply towards the Vistula. Ultimately the axis of the assumption was to connect the palace with Nowy Świat Street in terms of composition and communication (Ill. 1a). The construction started in 1680 with the erection of the northern pavilion, enlarged in comparison with the original concept (Ill. 1c, 1d). The body of the pavilion was extended to the north, and the terrace and embankment stabilising wall were also extended in this direction (Ill. 1e). The main body of the palace was not completed, the difficulties were caused, apart from the enormous costs, also by a big difference of levels from the east and the necessity to stabilise the steeply falling scarp, ground waters washing away the foundations, and a much more difficult access to the establishment. The lack of connection to Nowy Świat, caused by difficulties in purchasing land, and the impossibility of realising a parade entrance from the west, impoverished the establishment, depriving it of its planned splendour. The finishing touches were put to the northern pavilion by Jan Gniński's son, Jan Krzysztof (1655–1703), governor of Braclaw, who adapted it to the role of the main palace building with representative and residential functions at the same time (Ill. 1e). In order to complete the programme of the residence, a new kitchen was erected as a free-standing building, situated in the southern zone of the parade courtyard (Ill. 1 c, 1d, 1e). Jan Krzysztof Gniński died childless, his widow, Teresa of the Potocki family (ca. 1667–1713), remarried to Tomasz Józef Zamoycki (1676–1726), 5th Ordinate¹⁵ (Popiołek and

¹¹ Currently Kopernika Street, the section between Tamka and Ordynacka Streets.

¹² Currently, the section of Ordynacka Street between Nowy Świat and Kopernika Streets.

¹³ Currently, only the western section of Szczygła Street, between Kopernika and Okólnik Streets, exists; the eastern section has been removed.

¹⁴ Now Kopernika Street, the section between Ordynacka and Przyboscia Streets. Nowadays, the area of the former jurydyka also includes new streets, delineated inside the originally compact block of buildings; these are Okólnik, Przyboscia, Gałczyńskiego and an extension of Ordynacka Street towards the east.

¹⁵ Tomasz Józef Zamoycki (1676–1725) was the son of Marcin Zdzisław Zamoycki and Anna Franciszka Zamoycka

Kicińska, 2017, p. 27; Słaby, 2018, p. 258; Popiołek, 2020, pp. 242–244, 2021, pp. 479–481). The couple did not live to see any offspring and in 1720 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 3, p. 141) the palace was handed over to Tomasz's younger brother, Michał Zdzisław Zamoyski (ca. 1679–1735), the 6th Ordinate (Gołębiowski, 1827, p. 177). It was only he who succeeded in 1725 in purchasing from the Warsaw chapter a strip of land, or 'Glinki squares', separating the palace establishment from Nowy Świat (Wejnert, 1848, pp. 200–201). The northern part of the attached strip reached deep into the boundary with property no. 2874, adjacent to the palace gardens; the depth of the southern part remains, in the present state of research, impossible to reconstruct (Ill. 1a, green). The purchase of the land and the merging of the two parts made it possible to mark out a new access to the palace, which became the impetus for the erection of the jurydyka in 1731 (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, ref. no. 7055). In 1735, after Michał Zdzisław Zamoyski's death, the palace premises together with the jurydyka were inherited by his sons — Jan Jakub (d. 1790) and Andrzej (d. 1792), who, after renewing the certificate of location in 1739 (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, ref. no. 1704, p. 1–3), sold the whole estate in 1740 to Walenty Czapski (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 3, p. 141) (1682–1715), Bishop of Kujawy (Gołębiowski, 1827, p. 177). Bishop W. Czapski, by way of family settlements, donated the palace with the jurydyka to his nephew, treasurer Jakub Czapski (ca. 1700–?). The reason, as can be assumed, was the planned marriage of Jakub Czapski to Rozalia Ewa née Czapska 1v. Chodkiewiczowa (1715–1769), a direct line great-granddaughter of Jan Gniński.¹⁶ The exact date of the wedding is not known, but it probably took place in the second half of 1746 or at the beginning of 1747,¹⁷ after which the palace, enlarged by the urban part, returned to the descendants

(ca. 1655–1704), sister of Jan Krzysztof Gniński (1655–1703). The marriage of the son and his widowed sister-in-law was arranged by Anna Franciszka Zamoyska to leave the estate in the hands of Jan Gniński's descendants.

¹⁶ Rozalia Ewa Czapska (1715–1769) was the daughter of Piotr Aleksander Czapski (1685–1736), Voivode of Pomorania, and Konstancja Gnińska (1680–1757), granddaughter of Władysław Gniński (d. 1699), Starosta of Radzyń, and Marianna Szydłowska (1660–1700), great-granddaughter of Jan Gniński (ca. 1620–1685), Sub-Chancellor of the Crown, and Dorota Jaskólska (d. 1679).

¹⁷ Rozalia Ewa's husband, Adam Tadeusz Chodkiewicz, died on 3.8.1745; Rozalia Ewa and Jakub Czapski's daughter, Konstancja, was born in 1749; the surviving family and estate papers of Rozalia and Jakub Czapski cover the years 1747–1769.

of the Crown Sub-Chancellor J. Gniński. However, the transfer of the estate did not take place immediately, as evidenced by the case filed in court in 1753 by Jakub Czapski for *harming with a plot* (ANKr. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, ref. no. 263). After its successful conclusion, J. Czapski became involved in the jurydyka's affairs by renewing the deed of location in 1754, brought to the Warsaw municipal records in 1761 (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, ref. no. 1704, pp. 4–5). After his wife's death in 1769, Jakub Czapski donated the palace together with the jurydyka in 1772 to his daughter Konstancja (1749–1813) and Maksymilian Mielżyński, who, as part of family settlements, handed it over in 1775 (ANKr. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, ref. no. 320) to Konstancja's half-brother Jan Mikołaj Chodkiewicz (1738–1781), son of Rozalia Ewa née Czapska from her first marriage to Adam Tadeusz Chodkiewicz (1711–1745) (Gołębiowski, 1827, p. 178). Jan Mikołaj Chodkiewicz renewed the certificate of location in 1776 (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, ref. no. 1706); after his death in 1781, the jurydyka was administered by Ludwika Maria née Rzewuska Chodkiewiczowa (1744–1816) until its liquidation in 1791 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 1210, p. 1).

2.2. Urban part

Access to the palace-garden complex was only possible from the north, via Krakowskie Przedmieście, along Aleksandria Street through the existing meat market, to the intersection with Tamka Street. The other road led from the east, along the steeply rising Tamka Street, to the junction with Aleksandria (Ill. 1a). Following the extension of the area in 1725, and the erection of a jurydyka in 1731, it became possible to establish an access road leading along the northern edge of the purchased strip of land. A new street, Ordynacka, was created before 1733 and laid out along the axis of the northern pavilion (Ill. 1a). A plan by F.C. Hubner of 1733 does not show the parcelling out of the urban part of the jurydyka.

P.R. Tirregaille's second measurement plan of Warsaw shows only the parcelling and development of the properties lying along Nowy Świat, Aleksandria and Tamka (Ill. 2a). The plan dated 1762 was made taking into account older measurements of the city by Jacques Fontana from 1743–1752, supplemented by measurements from 1758–1759, which P.R. Tirregaille completed on 1 May 1761 (Wespiński, 2007, p. 30). The state documented in 1762 shows a sequence of 17 properties along Nowy Świat, 1 property at Aleksandria (no. 2777)

and 7 properties delineated along Tamka, below the falling slope, created at the expense of a reduction in the property no. 2874 to the north. Other changes to the jurydyka area are not included in Tirregaille's plan, the central part being filled in by a schematically drawn quaternion garden.

The most complete picture of the urban layout with all streets delineated and complete parcelling dates from 1819 (Ill. 2b). Wróbla Street was delimited in the middle zone of the jurydyka, from north to south. Along its western frontage 8 properties were delimited, and along the eastern frontage, up to the junction with the newly created Szczygła Street, 6 plots were delimited at the expense of reducing part of the garden layout. In the south, an informal access leading from Tamka Street through the estate of the St Casimir's establishment (no. 2858) was regulated (Ill. 2a), delimiting Szczygła Street. Along its northern frontage, at the expense of part of the palace-garden establishment, five properties were created, and in the southern frontage one corner plot, also accessible from Wróbla Street (no. 2888), belonged to the jurydyka. Changes were also made to the plotting at the junction of Aleksandria and Ordynacka Streets, where property no. 2875 was separated from property no. 2777.

An analysis of available cartographic sources shows that there were a total of 3 existing and 3 newly delimited streets within the jurydyka, as well as one magnate's estate with a palace and garden complex and 46 properties in the urban part, parcelled out during the period of its existence, although the surviving cartography does not allow the approximate time of the introduced parcelling out to be known.

3. RESIDENTS OF THE JURYDYKA

3.1. Table of residents

Municipal sources and parish registers were used in the research to reconstruct the chronology of street delimitation, introduction of parcelling and settlement of properties. The collected data were summarised in a collective table of inhabitants (Ill. 3). All properties were included, divided into six streets. The properties, 47 including the palace, are arranged in ascending order of mortgage number (Ill. 3, column 1). The dates of the creation of various records, in chronological order, are placed in the top row (Ill. 3, columns 3, 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16; in red). A total of eight sources are included, the columns containing the data for the surveyed properties are shown in light grey; dark grey shows properties included in the record of 1743 for which it was impossible to link the name of the resident with a property (no.

2777, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857); where data is missing the column remains white. The remaining columns complete the time intervals (Ill. 3, columns 2, 4, 5, 7, 9, 11, 13). Where possible, the time intervals have been subdivided to cover the present decades. Within these, symbols have been used to indicate data from the parish registers. Two properties not belonging to the jurydyka were excluded from the study (Ill. 3, Nowy Świat Street, no. 1297, 1298, blue). The basic information recorded in the table was the surnames of the owners of the properties, often varying over the period under study, which the research managed to link into family sequences spanning three generations, or three consecutive marriages. The residents' table did not indicate continuity of inheritance.¹⁸

3.2. Municipal sources

The surviving municipal sources were examined first. Drawn up in 1743, in *Wymiar podatku łokciowego przedmieść Starej Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 172, pp. 5, 36, 37, 38, 39), (Berdecka, 1963, pp. 339, 340, 371, 372, 373, 374) included a description of the buildings on Nowy Świat and Tamka Streets. Difficulties in reading it were the lack of mortgage numbers, which properties did not yet have,¹⁹ the use of terms describing streets rather than their later names, and the description of properties that did not exist in the second half of the 18th century.²⁰

The second source, *Taryfa posesii Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 862), (Berdecka, 1963, p. 475, 475, 487, 488), was drawn up in 1770 because of the need to recruit people from each property to build the embankment, which was to protect the city against a spreading epidemic and the need for increased sanitary control. The data contained in it, despite the lack of mortgage numbers, was attributed to the properties located in the later five streets of the jurydyka.

Another document from 1778, the so-called *Porządek ogniowy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 855, p. 65, 66), lists the

¹⁸ Discussion of the issue of jurydyka residents, their family, neighbour and professional relations, as well as showing the sequence of inheritance of various properties requires a separate paper.

¹⁹ Mortgage numbers were assigned to the properties with a regulation of the Pavement Committee of 30 March 1784, as written in (Szymkiewicz, 1959, p. 17).

²⁰ Estates that existed in 1743 but ceased to exist in the second half of the 18th century due to the shifting of the street alignment or the amalgamation of several neighbouring plots are difficult to identify due to the lack of a plan from the first half 18th century showing the parcelling.

names of only a dozen residents whose place of residence could be identified; they include — the mayor (no. 1305), three councillors (no. 1302, 1304, 1311), three municipal officers (no. 1308, 2857, 2893), a jurydyka scribe (no. 2856?). The names of 10 townspeople called to extinguish the fire, (no. 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1311, 1312),²¹ the name of the so-called *fire officer commander* (no. 1304) and the place where the fire equipment was stored (no. 1305) are given. Of the 21 names listed in the document, the place of residence of 17 residents was identified.

The fourth source created in 1784, *Taryfa Łokciowego podatku miasta obojga Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 29a, p. 94, 95, 279, 288, 289, 290, 291, 292) is a measurement of properties²² and streets of Warsaw to determine the amount of tax.²³ All properties were numbered, given mortgage numbers,²⁴ and a mapping of the property to the street on which it was located was introduced, taking the main entrance to the plot or the main entrance to the building as the determinant.²⁵ Only the names of the main owners of the structures are given in the *Taryfa*.

The next source, *Raport Latarniów* of 1787 (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 857, pp. 20, 33, 34), contains only the names of the owners of the buildings. In contrast, in the 1790 *Wymiar Possessyów i Gruntów Miasta Stolecznego Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 23, p. 273; ref. no. 25, p. 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298; ref. no. 28, p. 260, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 3710, 371, 372, 373, 374, 378, 379, 380, 381, 382), the names of the owners of the properties adjacent to the one described, on both sides and at the rear, are additionally given next to the description of each property, which allows the location to be verified. In addition, the document contains a record of the landowner, who is the next owner of the jurydyka, which allows precise confirmation of the area it occupied.

Changes in the population of the jurydyka can only be seen in *Ludność katolicka w parafii Świętego Krzyża na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie*

(AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie, *Varia grodu Warszawa*, ref. no. 25, p. 67, 67v, 68, 68v, 69, 69v, 70, 70v, 71, 71v, 88, 88v, 101, 101v, 105v, 106, 106v, 107, 107v, 108, 108v, 109, 109v, 111, 111v, 112v, 113) taken in 1791. 60 years have passed since the jurydyka was erected and the properties are not inhabited by their first owners. In many cases the inhabitants are widows or widowers, usually without children who were already independent at the time, sometimes one of the surviving parents lives with the youngest child. However, in most cases the residents are bailiffs. This means that the surveyed document does not give an idea of the first residents settled in the jurydyka.

The last municipal source, *Protokół rewizji miasta wolnego Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, ref. no. 17, pp. 338, 386, 387, 388, 389), a census conducted in 1792, was intended to cover the entire city. However, 23 census cards are missing for the 47 jurydyka properties surveyed. The surviving 24 cards, including 23 properties of the urban part and a property with a palace, constitute less than 50% of the source material. In addition, among the 23 described properties of the urban part, only 11 are still inhabited by the original inhabitants, the remaining 12 properties are occupied by tenants, making the archival material not very useful in studies on the jurydyka urban development.

3.3. Parish registers

Secondarily, the parish registers of the Holy Cross parish were used, as all the properties of the jurydyka belonged to it. It is known that there were no residents of the Evangelical denomination (Kuc-Czerep, 2021) or Jews in the jurydyka.²⁶ All surviving and available marriage, baptism and death records were examined, the latter used for comparison.

A total of 30 weddings performed by jurydyka residents were found; among these, there were 20 weddings performed by jurydyka residents in which one spouse was a resident and a minimum of one witness was also a jurydyka resident. The properties where the witnesses participating in the ceremony lived were also marked, 30 such activities were recorded; cases of two and even three witnesses from the jurydyka participating in one ceremony were found. Nine instances of weddings performed by jurydyka residents where witnesses were from outside the jurydyka were found, as well as 1 wedding

²¹ It was possible to establish the residence of only 8 townspeople.

²² Properties on which temples stood were excluded.

²³ The measurement was taken in cubits; 1 cubit = 0.59 m; hence the name 'cubit tax'.

²⁴ Compare footnote 19.

²⁵ This was particularly important for properties with more than one entrance, front and rear, or corner properties.

²⁶ Information from Doctor Hanna Węgrzynek conducting research on the Jewish population of Warsaw in 1792; work in progress, not published.

where both spouses were jurydyka residents (in the case of one party, it was another marriage).

A total of 199 birth certificates of children whose parents lived in the jurydyka were found in the baptism registers. Among these were 68 ceremonies in which a minimum of one godparent was also a resident of the jurydyka; there may have been two or three. Eighty-seven properties were marked whose residents were christened by their neighbours. In the remaining 131 baptisms, the godparents were residents from outside the jurydyka. Only those ceremonies that took place up to 1769 were included in the research, there were 46 of them. The remaining 85 baptisms that took place up to 1792 were not recorded, due to their low impact on the analyses on urban structure development carried out.

The data from the marriage and baptism registers were recorded in two ways, marking both those properties whose residents were directly affected by the ceremony and those where witnesses who participated in the ceremony lived, allowing for a more complete documentation of the activity of the residents settled in the jurydyka.

4. RESULTS

The detailed data from the municipal sources and the activities of the inhabitants extracted from the parish registers were included in a summary table (Ill. 3). These were then replaced by a colour notation reflecting the particular periods in which changes were recorded (Ill. 4). Five time periods were distinguished, for which data were found in the surveyed municipal sources and in the parish registers to confirm activity on individual properties. In the final step, the collected data were transferred to the 1822 plan, with colour coding (Ill. 5).

By examining the municipal sources it was possible to establish the names of the owners of all properties. By analysing the parish registers, including marriages, baptisms of children, or participation as witnesses in weddings and baptisms of other inhabitants of the jurydyka, it was possible to identify the activities of the first inhabitants that testify to their family relations and neighbourhood contacts, and thus to confirm the fact of their residence in the erected houses. The research made it possible to reconstruct, more accurately than before, the chronology of the formation of the urban layout and buildings of the jurydyka.

In 1680, property no. 2874 was demarcated along Tamka Street (Ill. 4, 5). Before 1733 Ordynacka Street was delimited. Before 1743, the earliest development of two properties in Nowy Świat

Street (no. 1296, 1299), located on either side of the plots belonging to the Augustinians, was recorded. In 1743, the remaining properties along Nowy Świat (no. 1294, 1295, 1300–1312), 7 properties along Tamka Street (no. 2851–2857) were already parcelled out and developed, as well as the corner property no. 2777 at the intersection of Aleksandria and Ordynacka Streets. Wróbla Street was laid out in the second half of the 1850s, which is not shown on Tirregaille's plan of 1762 (Ill. 2a). The earliest activities of the inhabitants were recorded here in the years 1757–1759. Estates along the western frontage were developed at that time — no. 2872, a corner one with an entrance from Ordynacka Street, no. 2876 and 2877, and in the eastern frontage no. 2885–2887, as well as estate no. 2888, later a corner one with an access from Szczygła Street. At the beginning of the 1760s, further plots were occupied on Wróbla Street, in the western frontage no. 2878, 2880, 2881, in the eastern frontage no. 2884 and corner property no. 2883, marking the upper end of Szczygła Street. At that time also, plot no. 2875, accessible from Ordynacka Street, was separated from plot no. 2777 on Aleksandria Street. In the same period, below the palace terrace, by the St. Casimir's establishment (no. 2858), property no. 2892 was separated, which marked the lower end of Szczygła Street. After 1770, the previously parcelled out properties at Wróbla Street — no. 2879, 2882 — were developed. Also at that time, Szczygła Street was delineated by combining its upper and lower inlets, which made it possible to separate plots no. 2893–2896 in the northern frontage, which were still being developed in the early 1780s. It was also at this time that plot no. 2873, adjacent to the main entrance to the palace, was allocated in the eastern frontage of Wróbla, at the junction with Ordynacka Street.

The research carried out shows that the parcelling out of plots along Nowy Świat and Tamka Streets, which took place between 1733 and 1743, falls in the period when the jurydyka was owned by the Zamoyski family, successively Michał Zdzisław, followed by Jan Jakub and Andrzej. On the other hand, the delimitation of Wróbla Street in the second half of the 1850s and its development in the early 1760s, as well as the delimitation of Szczygła Street in the early 1770s, is when the jurydyka belonged to Rozalia Ewa and Jakub Czapski. The last stage of demarcation of the Szczygła Street, which took place in the early 80s, was when the jurydyka was administered by Ludwika Maria Chodkiewiczowa, née Rzewuska. The period from the late 1750s to the mid-1770s was the time of the most dynamic

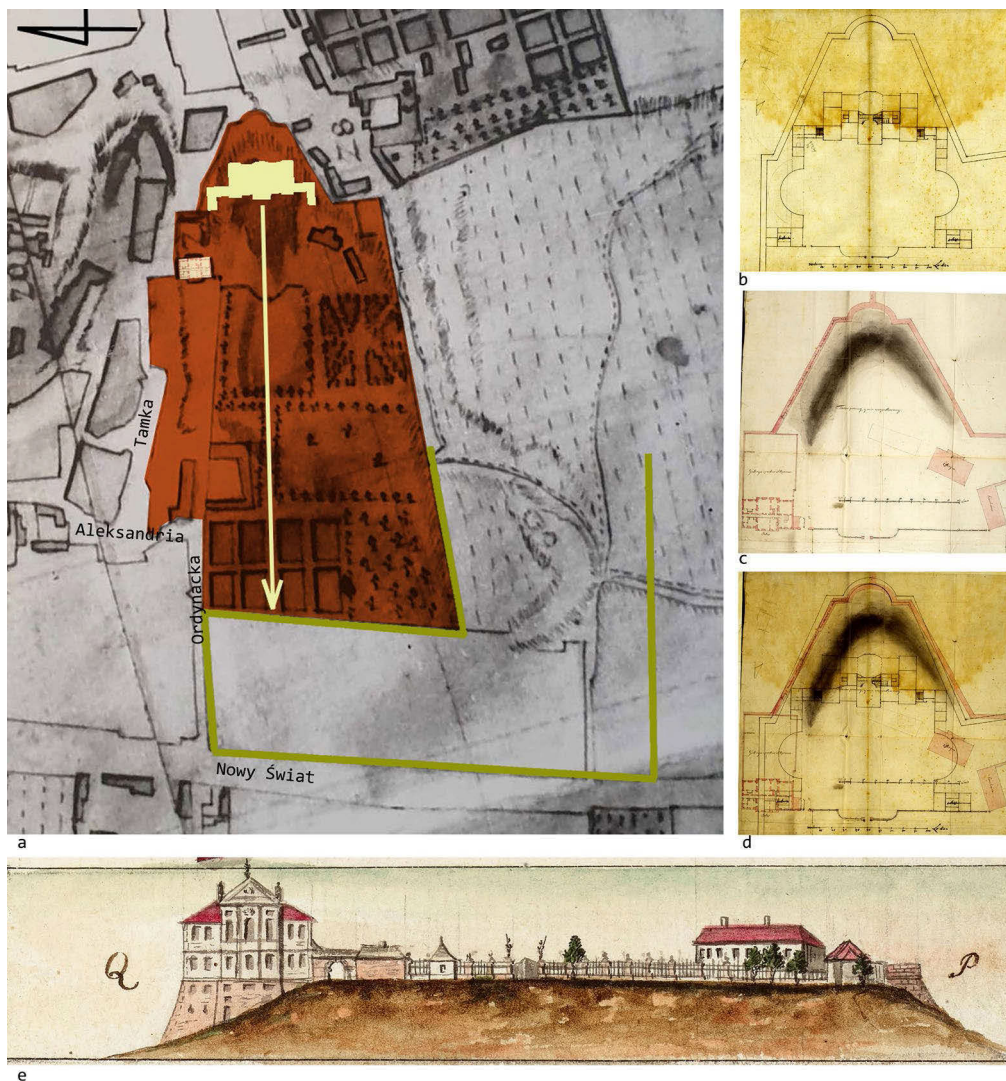
development, which is illustrated by the family, neighbourhood and professional relationships of the jurydyka's inhabitants that have been found.

5. SUMMARY

The study of municipal sources and parish registers related to the Ordynacka jurydyka in Warsaw allowed to determine the personal information of its first inhabitants, linking property owners in family sequences, without an analysis of inheritance

sequences and studies on family, neighbour or professional relations. Further, they allowed to study urban transformations in its premises, to determine the chronology of streets delineation, time of introduction of parcellation and inhabiting properties by the first jurydyka inhabitants.

The analyses carried out have shown the possibility of use of municipal sources and parish registers in the study of historical urbanism, which is especially important in the absence of other archive sources and may be used in studies of other jurydyka of Warsaw.

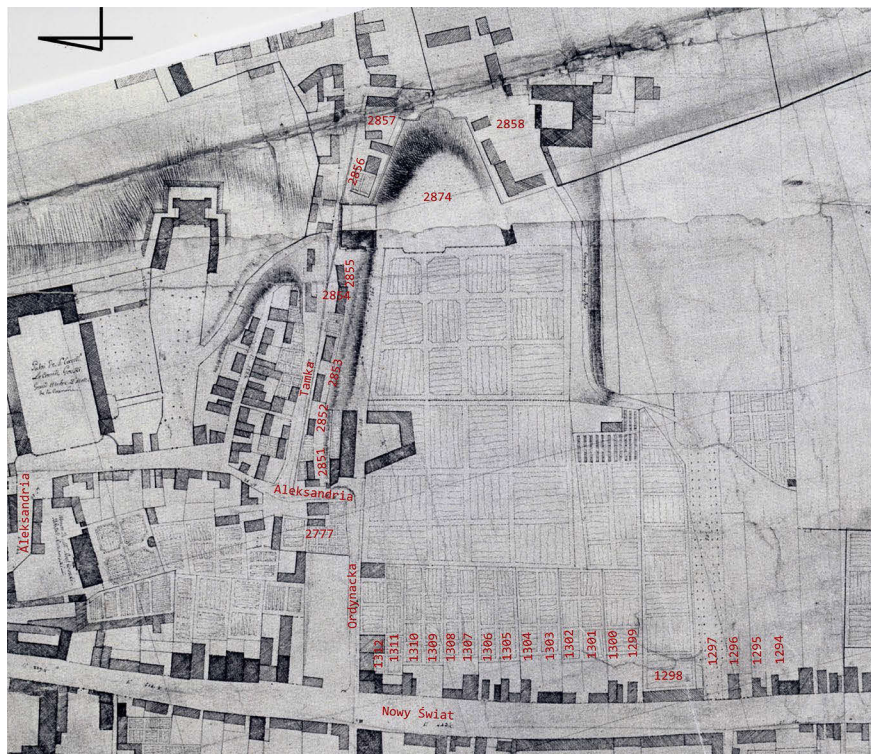

III. 1:

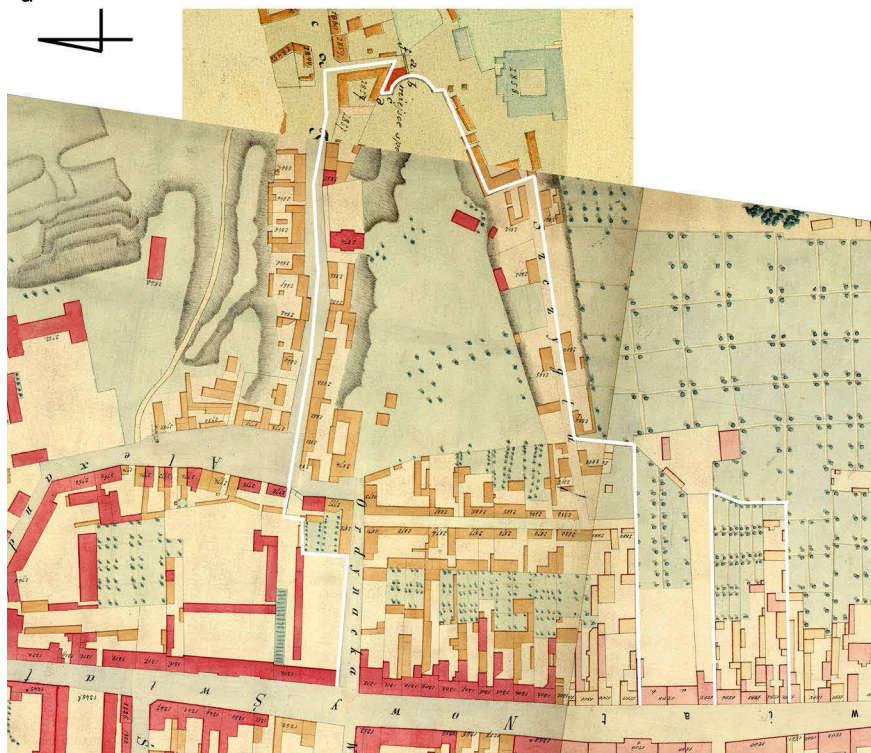
- a) Fragment of a plan of Warsaw, 1733, C.F. Hubner; according to: copy of a photograph, IS PAN TOnZP, ref. no. 3991B; red — the palace-garden complex; the main body of the palace not realised, the northern pavilion realised; access via Alexandria and Tamka Streets; no connection on the axis with Nowy Świat Street; green — marked strip of land for the future urban part. Source: original work;
- b) Jan Gniński's palace — design, ground floor plan of the palace establishment, unrealized variant, ca. 1681, Tylman van Gameren; according to: Library of the University of Warsaw Cabinet of Engravings (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego Gabinet Rycin), ref. no. inv. G.R. 6460;
- c) Ordynacki Palace — inventory, ground floor plan of the palace complex, completed northern pavilion and complex of outbuildings in the southern part, 1793, A. Chodkiewicz; according to: BN POLONA, ref. no. Rps BOZ 1311, k. 9;
- d) Ordynacki Palace — comparison of the project circa 1681 (Ill. 1b) with the inventory of the realised state 1793 (Ill. 1c);
- e) Ordynacki Palace, view of the establishment from the west, northern pavilion, entrance gate, fence of the representative courtyard, inventory, 1793, A. Chodkiewicz; according to: BN POLONA, ref. no. Rps BOZ 1311, k. 4, fragm.

II. 1:

- a) fragment planu Warszawy, 1733, C.F. Hubner; według: kopia fot. IS PAN TOnZP, sygn. 3991B; kolor czerwony — założenie pałacowo-ogrodowe; niezrealizowany korpus główny pałacu, zrealizowany pawilon północny; dojazd ulicą Aleksandria i Tamka; brak powiązania na osi z ulicą Nowy Świat; kolor zielony — zaznaczony pas gruntu pod przyszłą część miejską. Źródło: opracowanie własne;
- b) Pałac Jana Gnińskiego — projekt, rzut parteru założenia pałacowego, wariant niezrealizowany, około 1681, Tylman van Gameren; według: Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego Gabinet Rycin, sygn. Inw.G.R. 6460;
- c) Pałac Ordynacki — inwentaryzacja, rzut parteru założenia pałacowego, zrealizowany pawilon północny i zespół oficyn w części południowej, 1793, A. Chodkiewicz; według: BN POLONA, sygn. Rps BOZ 1311, k. 9;
- d) Pałac Ordynacki — porównanie projektu, około 1681 (il. 1b) z inwentaryzacją stanu zrealizowanego, 1793 (il. 1c);
- e) Pałac Ordynacki, widok założenia od strony zachodniej, pawilon północny, brama wjazdowa, ogrodzenie dziedzińca reprezentacyjnego, inwentaryzacja, 1793, A. Chodkiewicz; według: BN POLONA, sygn. Rps BOZ 1311, k. 4, fragm.

a

b

III. 2:

- a) Fragment of a plan of Warsaw, 1762, P. R. Tirregaille; according to: photo copy, IS PAN, ref. no. 40771;
- b) Fragment of a plan of Warsaw, 1819; according to: State Archive of Warsaw, Collection I of maps and plans, ref. no. 22, arc. XXII–XXIII; supplement to the eastern part according to: Situation plan redrawn from the first draft in 1819 by Colonel Koziół; AGAD, ref. no. Zb Kart 367-6; marking the borders of the jurydyka with a white line.

II. 2:

- a) fragment planu Warszawy, 1762, P. R. Tirregaille; według: kopia fot. IS PAN, sygn. 40771;
- b) fragment planu Warszawy, 1819; według: Archiwum Państwowe Warszawy, Kolekcja I map i planów, sygn. 22, ark. XXII–XXI–II; uzupełnienie części wschodniej według: Plan sytuacyjny przerysowany z pierwowysu w 1819 roku przez pułkownika Koziół; AGAD, sygn. Zb Kart 367-6; oznaczenie granic jurydyki linią białą.

Nowy Świat															
Nr bhp.	1731-1742	1743 r.	1744-1759	1760-1769	1770 r.	1771-1777	1778 r.	1779-1783	1784 r.	1785-1786	1787 r.	1788-1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
1294		Walenty Kalewski			Malowski				Lipczyński		Lipczyński		Lipczyński	Lipczyński	Lipczyński
1295		Driziani			Czapliński				Czapliński		Czapliński		Czapliński	Czapliński	Czapliński
1296		Kanowski			Maliszewski				Maliszewski		Maliszewski		Maliszewski	Maliszewski	Maliszewski
1297															
1298															
1299		Siwinski			Borkowski				Bryndziewicz		Bryndziewicz		Bryndziewicz	Bryndziewicz Jan i Eugenia	Bryndziewicz Jan
1300		Ryder			Jachnowicz				Matusewicz		Matusewicz		Wolneger Filip	Klason	Klason
1301		Driziani			Rzempolski				Rzempolski		Rzempolski		brak karty No card	Rzempolski	Rzempolski
1302		Minasiewicz owicz			Sietysert				Sietysert Józef		Sietysert Józef		Jaung Georg	Rzempolski	Rzempolski
1303		Tobis			Klof				Klassen Jan		Klassen Jan		Klassen Jan	Klassen Jan	Klassen Jan
1304		Komowski			Tyler				Tyler Michał		Tyler Michał		Tyler Michał	Tyler Michał i Peronella	Tyler Michał
1305		Orzechowski			Brant				Brant Jan		Brant Jan		Sobocki Tadeusz	JO/Anna Stanisława	Tadeusz Sobocki
1306		Kurek			Bobkiewicz				Bobkiewicz Stanisław		Bobkiewicz		Bobkiewicz Ursula	Bobkiewicz	Bobkiewicz
1307		Gonka			Małkowski				Głogner Józef		Głogner		Głogner Franciszek	Kłocner Józef	Kłocner Franciszek
1308		Michał Węski			Tomaszewicz				Michałowski		Michałowski		Michałowski	Michałowski	Michałowski
1309		Offenbark			Dalon				Skalski Józef		Skalski		Skalski	Skalski	Skalski
1310		Offenbark			Tyldych				Falkowski Jakub		Falkowski		Falkowski Jakub	Falkowski Jakub	Falkowski Jakub
1311		Goncki			Jaryński				Jaryński Michał		Jaryński		Jaryński Michał i Teresa	Jaryński Michał	Jaryński Michał
1312		Korba			Tempelmeier				Demeljanowa		Demeljan		Demeljanowicz	Belmar Andrzej	Belmar Marianna
Aleksandria															
Nr bhp.	1731-1742	1743 r.	1744-1759	1760-1769	1770 r.	1771-1777	1778 r.	1779-1783	1784 r.	1785-1786	1787 r.	1788-1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2777					brak wpisu No entry				Stoszyński Antoni		Stoszyński		Marianna Stosowska	Sokalska Maryanna	Sokalski
Tamka															
Nr bhp.	1731-1742	1743 r.	1744-1759	1760-1769	1770 r.	1771-1777	1778 r.	1779-1783	1784 r.	1785-1786	1787 r.	1788-1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2851					Smokowski				Wronowski		Wronowski		Wronowski	Wronowski	Wronowski
2852					Rachowski				Rachowski Tomasz		Rachowski		Rachowska Maryanna	Rachowska	Rachowska
2853					Wysocki				Wysocki		Wysocki		Piechotka	Piechotka	Piechotka
2854					Szulewski				Szulewski		Szulewski		Szulewska Barbara	Barbara	Szulewska
2855					Czykowski				Czykowski Jędrzej		Czykowski		Czykowski	Czykowski	Czykowski
2856					Szulewski				Kotowski Jan		Kotowski		Kotowska Agnieszka	Kotowska	Kotowska
2857					Roska				Rosko Józef		Rosko		Rosko Józef	Rosko Józef	Rosko Józef
Ordynacka															
Nr bhp.	1731-1742	1743 r.	1744-1759	1760-1769	1770 r.	1771-1777	1778 r.	1779-1783	1784 r.	1785-1786	1787 r.	1788-1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2872					brak wpisu No entry				Tabernacki Józef		Tabernacki		Choiński Marcin	Choiński Maciej i Katarzyna	brak karty No card
2873					brak wpisu No entry				Szkalowski Stanisław		Szkalowski		Szkalowski Stanisław	Trzyńska Katarzyna	brak karty No card
2874		Walenty Czapki	Jakub Czapki	Jakub Czapki	Jakub Czapki	Małyszewski	Jan Miłogost Chodkiewicz	Ludwika Maria Chodkiewicz	Ludwika Maria Chodkiewicz	Ludwika M. Chodkiewicz	Ludwika Maria Chodkiewicz	Ludwika M. Chodkiewicz	Ludwika Maria Chodkiewicz	Ludwika Maria Chodkiewicz	Ludwika Maria Chodkiewicz
2875					brak wpisu No entry				Orzechowski Michał		Orzechowski		Orzechowski Michał	Orzechowski Michał i Ewa	brak karty No card
Wróbla															
Nr bhp.	1731-1742	1743 r.	1744-1759	1760-1769	1770 r.	1771-1777	1778 r.	1779-1783	1784 r.	1785-1786	1787 r.	1788-1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2876					Piotrowski				Piotrowski Antoni		Piotrowski		Piotrowski Antoni	Piotrowski Antoni i Felicja	brak karty No card
2877					Mieroszewicz				Rozalski Józef		Rozalski		Witkowski	Witkowski	Witkowski
2878					Domosławski				Bralski Grzegorz		Bralski		Bralski Grzegorz	Bralski	Bralski
2879					Uciechowski				Folacki		Folacki		Folacki	Folacki	Folacki
2880					Graf				Graf		Graf		Graf	Graf	Graf
2881					Szczepkowski				Krzewski		Krzewski		Krzewski	Krzewski	Krzewski
2882					brak wpisu No entry				Denert Józef		Denert		Denert	Denert	Denert
2883					Kazimowski				Kazimowski Jan		Kazimowski		Kazimowski	Kazimowski	Kazimowski
2884					Piarski				Zalęski Piotr		Zalęski		Zalęski Piotr	Zalęski Piotr	Zalęski Piotr
2885					Mojżeszewicz				Mojżeszewicz		Mojżeszewicz		Mojżeszewicz	Mojżeszewicz	Mojżeszewicz
2886					Ehrentowski				Kamiński		Kamiński		Kamiński	Kamiński	Kamiński
2887					Starkiewicz				Zawadzki		Zawadzki		Zawadzki	Zawadzki	Zawadzki
Szczygła															
Nr bhp.	1731-1742	1743 r.	1744-1759	1760-1769	1770 r.	1771-1777	1778 r.	1779-1783	1784 r.	1785-1786	1787 r.	1788-1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2888					Czechowicz				Czechowicz		Czechowicz		Czechowicz	Czechowicz	Czechowicz
2892					Wojciech				Rakowski		Rakowski		Rakowski	Rakowski	Rakowski
2893					Molsak Jan				Molsak Jan		Molsak Jan		Molsak Jan	Molsak Jan	Molsak Jan
2894					Baumnowa				Baumnowa		Baumnowa		Baumnowa	Baumnowa	Baumnowa
2895					Krynica				Krynica		Krynica		Krynica	Krynica	Krynica
2896					Plesowski Jan				Plesowski Jan		Plesowski		Plesowski Jan	Plesowski Jan	Plesowski Jan

Źródła miejskie zawierające informacje o właścicielu zabudowań posesji
Municipal sources with information on the owner of the property buildings

Źródła miejskie zawierające informacje o właścicielu zabudowań bez możliwości powiązania osoby z posesją
Municipal sources with information on the owner of the property buildings without the possibility to link the person with a property

Akta metrykalne zawierające dane dotyczące mieszkańców posesji:
Parish registers with information on property inhabitants:

- (kolor jasnopomarańczowy) śluby własne, świadek z JO (20) own marriage, witness from Ordynacka jurydyka (20)
- (kolor ciemnopomarańczowy) śluby własne, świadek spoza JO (9) own marriage, witness not from Ordynacka jurydyka (9)
- (kolor jasnozielony) śluby własne, obydwoje małżonkowie z JO, świadkowie spoza JO (1) own marriage, both spouses from Ordynacka jurydyka, witnesses not from Ordynacka jurydyka (1)
- (kolor ciemnozielony) śluby własne, obydwoje małżonkowie z JO, świadkowie spoza JO (1) own marriage, both spouses from Ordynacka jurydyka, witnesses not from Ordynacka jurydyka (1)
- (kolor jasnozielony) chrzty własne, rodzice chrzestni z JO (68) own baptisms, godparents from Ordynacka jurydyka (68)
- (kolor ciemnozielony) chrzty własne, rodzice chrzestni spoza JO – oznaczone chrzty do 1769 r. (46); nieoznaczone pozostałe do 1792 r. (85) own baptisms, godparents not from Ordynacka jurydyka – marked baptisms from 1769 (46); not marked other until 1792 (85)
- (kolor ciemnozielony) rodzice chrzestni (87) godparents (87)

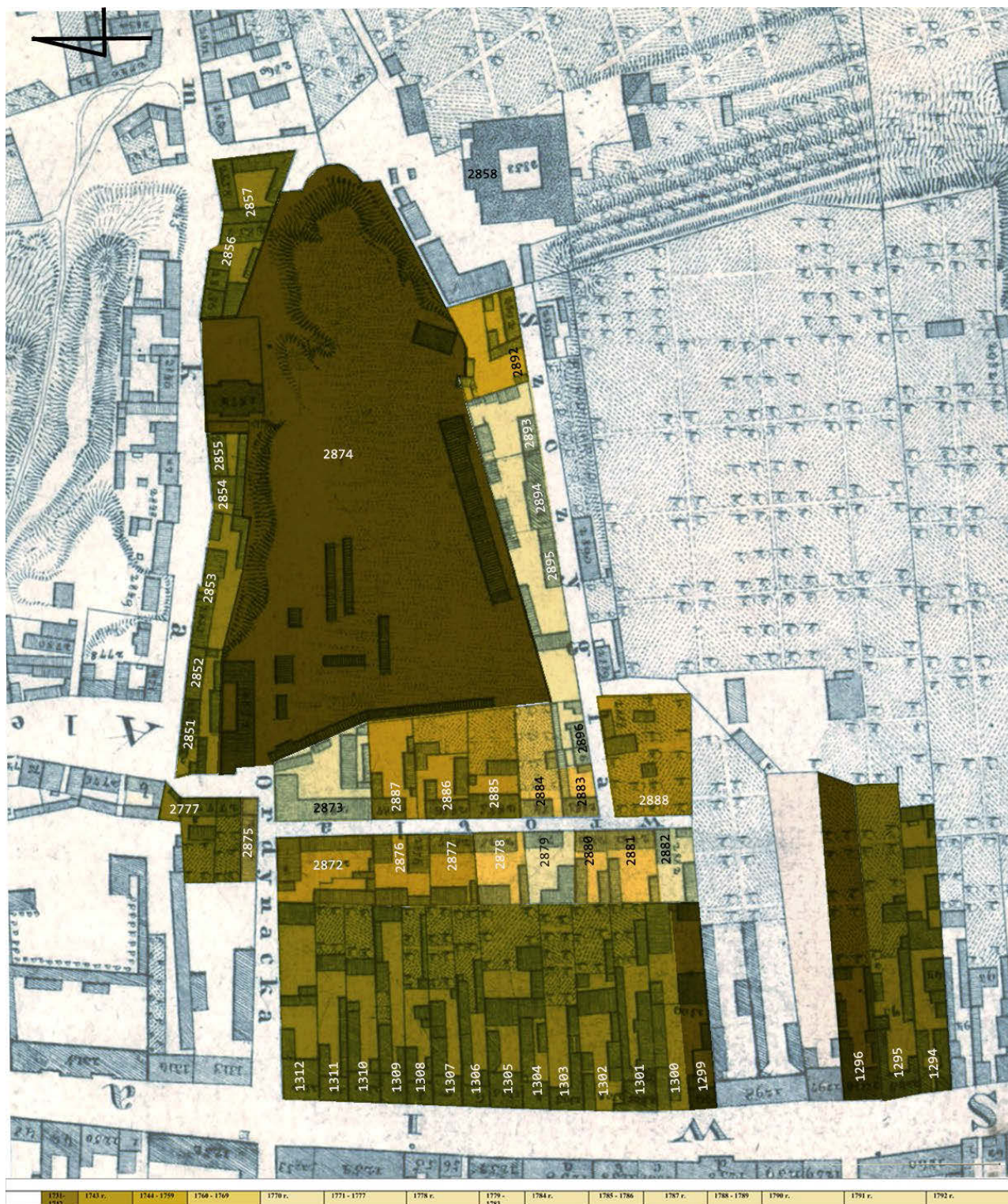
III. 3 Table of residents — types of activities of jurydyka residents marked on individual properties based on municipal and parish registers; Source: original work.

II. 3. Tabela mieszkańców — rodzaje aktywności mieszkańców jurydyki oznaczone na poszczególnych posesjach na podstawie akt miejskich i akt metrykalnych. Źródło: opracowanie własne.

Nowy Świat															
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	12	14	15	16
Nr hip.	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
1294		Walenty Kalewski			Makowski				Lipczyński		Lipczyński		Lipczyński	Lipczyński nie mieszka does not live	Lipczyński nie mieszka does not live
1295		Dziwani			Czplński				Czplński Andrzej		Czplński		Czplinka	Czplńskich nie mieszka does not live	Czplńskich nie mieszka does not live
1296	Malinowski	Karowski			Maliszewski				Maliszewski Józef		Maliszewski		Maliszewskich	Maliszewskich nie mieszka does not live	Maliszewskich nie mieszka does not live
1297															
1298															
1299	Borkowski				Borkowski	Bryndziejewicz			Bryndziejewicz				Bryndziejewicz	Bryndziejewicz Jan i Euphemia	Bryndziejewicz Jan
1300		Ryder		Jachimowicz	Jachimowicz	Mataszewski			Mataszewski Józef		Mataszewskich	Wolszleger Filip		Mataszewski Józef	Klassen nie mieszka does not live
1301		Dziwani		Rzempolski	Rzempolski				Rzempolski		Rzempolski		brak karty No card	Rzempolski nie mieszka does not live	Rzempolski nie mieszka does not live
1302		Minasiewicz owia		Szteynert	Szteynert		Szteynert Józef		Szteynert Józef		Mscichowski		Jung Georg	Rzempolski nie mieszka does not live	Junga Jan
1303		Tobis		Klassen	Klof		Klassen Jan		Klassen Jan		Klassen		Klassen Jan Jakob	Klassen nie mieszka does not live	Klassen nie mieszka does not live
1304		Komorowski		Traczowska Tyler	Tyler		Tyler Michał		Tyler Michał		Tyler		Tyler Michał	Tyler Michał i Perencia	Tyler Michał
1305		Orzechowski		Brant	Brant		Brant Jan		Brant Jan		Brant		Sobocki Tadeusz	JOXcia Stanisława	Tadeusz Sobolewski nie mieszka does not live
1306		Kurek		Kurek Bobkiewicz	Bobkiewicz		Bobkiewicz Stanisław		Bobkiewicz Stanisław		Bobkiewicz		Bobkiewiczow	Bobkiewiczowa Urszula	Bobkiewicz nie mieszka does not live
1307		Gorska		Matkowski	Matkowski		Glegner Józef		Klekner Franciszek		Klekner		Glekner Franciszek	Klekner Józef	Klekner Franciszek
1308		Michał Węcki		Miechowski	Tomasiewicz		Miechowski Alexander		Miechowski Alexander		Miechowski		Miechowski Alexander	Miechowski i Józefa	Miechowski Alexander
1309		Offenmberk		Skalski	Dalen				Skalski		Skalski		Skalski Józef	Skalski J.	Skalski nie mieszka does not live
1310		Offenmberk			Tyldych				Fiakowski Jakub		Fiakowski		Fiakowski Jakub	Fiakowski Jakub	Fiakowski Jakub
1311		Gonczek		Jarzyński	Jarzyński		Jarzyński Michał		Jarzyński Michał		Jarzyński		Jarzyński	Jarzyński Michał i Teresa	Jarzyński Michał
1312		Korbu		Demelmajer	Tempelmajer		Demelmajerowa		Demelmajerowa		Demelmajer		Demelmajerowie	Belmaier Andrzej Belmaier Marianna	Demelmajer
Aleksandria															
Nr hip.	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2777						Stoszyński			Stoszyński Antoni		Stoszyński		Marianne Stoszyńska	Sokołska Maryanna	Sokołski nie mieszka does not live
Tamka															
Nr hip.	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2851				Wronowski	Stosowski		2851	1779 - 1783	Wronowski		Wronowski		Maciej Wronowski	Nurowski Maciej i Perencia	Wronowski
2852				Rachborski	Rachborski				Rachborski Tomasz		Rachborski		Rachborska Maryanna	Rachborska Maryanna	Rachborska nie mieszka does not live
2853			Wyzyński	Wyzyński	Wyzyński				Woyciecha		Woyciecki		Piechulka	nie mieszka does not live	Piechulka
2854				Szulewski	Szulewski				Szulewski		Szulewski		Szulewska Barbara	Barbara	Szulewska nie mieszka does not live
2855				Czykowski	Czykowski				Czykowski Jacenty		Czykowski		Czykowski	Czykowski Hicenty i Maryanna	Czykowski Jacenty
2856				Szale	Szale				Kozłowski Jan		brak wpisu No entry		brak karty No card	brak karty No card	brak karty No card
2857				Roska	Roska				Rosko Józef		Rosko		Rosko Józef	Rosko Józef i Katarzyna	brak karty No card
Ordynacka															
Nr hip.	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2872				Piotrowicz					Tabernacki Józef		Tabernacki		Choiński Marcin	Choiński Maciej i Katarzyna	brak karty No card
2873									Szkalicki		Szkalicki Stanisław		Szkalicki Stanisław	Trzynińska Katarzyna	brak karty No card
2874	palae	Zamojski	Walenty Czapski	Jakub Czapski	Jakub Czapski	Maksymilian Mielżyński	Jan Mikolaj Chodkiewicz	Łubowska Maria Chodkiewicz	Łubowska Maria Chodkiewicz	Łubowska M. Chodkiewicz	Łubowska Maria Chodkiewicz	Łubowska M. Chodkiewicz	Łubowska Maria Chodkiewicz	Łubowska Maria Chodkiewicz	brak karty No card
2875				Orzechowski					Orzechowski Michał		Orzechowski		Orzechowski Michał	Orzechowski Michał i Ewa	brak karty No card
Wróbla															
Nr hip.	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2876				Piotrowicz	Piotrowicz				Piotrowicz Antoni		Piotrowicz		Piotrowicz Antoni	Piotrowicz Antoni i Felicjana	brak karty No card
2877				Mereszkiewicz	Mereszkiewicz				Rotalski Józef		Rotalski		Wisniewski Karol	Wisniewski nie mieszka does not live	brak karty No card
2878				Glechowski	Domosławski				Glechowska		Bratki		Bratki Grzegorz	Bratki Grzegorz i Agnieszka	brak karty No card
2879					Ucichowski				Folacki Franciszek		Folacki		Folacki	Tulinski Franciszek i Urszula	brak karty No card
2880				Graf	Graf				Graf		Graf		Grafowej	Denert nie mieszka does not live	brak karty No card
2881				Krzewski	Szechowski				Krzewski Maciej		Krzewski		Krzewski Maciej i Magdalena	brak karty No card	brak karty No card
2882									Denert Józef		brak wpisu No entry		Denert	Brak nazwiska, nie mieszka does not live	brak karty No card
2883				Kazimowski	Kazimowski				Kazimowski Jan		brak wpisu No entry		Sekundziński	Sekundziński Wojciech i Maryanna	brak karty No card
2884				Załęski	Pisarski				Załęski Piotr		Załęski		Załęski Piotr	Załęski Piotr i Antonina	brak karty No card
2885					Mojżeszowicz				Mojżeszowicz		Mojżeszowicz		brak karty No card	Mojżeszowiczowa Franciszka	brak karty No card
2886				Ebertowski	Ebertowski				Kaminiński		Kaminiński		Kaminiński	Kaminiński Kazimierz i Katarzyna	brak karty No card
2887				Siarkiewicz	Siarkiewicz				Zawadzki		Zawadzki		Zawadzki	Zawadzki Tomasz i Franciszka	brak karty No card
Szczygła															
Nr hip.	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.
2888				Czechowicz					Czechowicz Woyciech		brak wpisu No entry		Czechowicz	Szalski nie mieszka does not live	brak karty No card
2892				Rakowski					Rakowski Franciszek		Rakowski		Rakowski Franciszek	Rakowski Franciszek i Magdalena	brak karty No card
2893									Moliak Jan		brak wpisu No entry		Moliak Jan	Stanisław i Franciszka	brak karty No card
2894									Baumanowa Katarzyna		brak wpisu No entry		Baumanowa	Baumanowa Katarzyna	brak karty No card
2895									Krynica		brak wpisu No entry		Krynica Konstancja	Krynica Konstancja	brak karty No card
2896									Pleszewski Jan		brak wpisu No entry		Pleszewski Jan	Pleszewski Jan i	brak karty No card
	1731-1742	1743 r.	1744 - 1759	1760 - 1769	1770 r.	1771 - 1777	1778 r.	1779 - 1783	1784 r.	1785 - 1786	1787 r.	1788 - 1789	1790 r.	1791 r.	1792 r.

III. 4 Table of residents — activities of jurydyka residents marked on individual properties chronologically; compiled by the author from III. 3.

II. 4. Tabela mieszkańców — aktywności mieszkańców jurydyki oznaczone na poszczególnych posesjach w ujęciu chronologicznym. Źródło: opracowanie własne na podstawie il. 3.

III. 5 Activities of the jurydyka residents on individual properties marked on the 1822 plan of Warsaw, compiled chronologically on the basis of municipal and parish registers; compiled by the author on the basis of tables III. 3, 4.

II. 5. Aktywności mieszkańców jurydyki na poszczególnych posesjach oznaczone na planie Warszawy z 1822 roku, zestawione w ujęciu chronologicznym na podstawie akt miejskich i akt metrykalnych; Źródło: opracowanie własne na podstawie tabel il. 3, 4.

1. WPROWADZENIE

Jurydyka²⁷ Ordynacka była częścią Warszawy XVIII wieku. Powstała na gruntach prywatnych, położonych po wschodniej stronie ulicy Nowy Świat, głównego traktu wjazdowego do miasta od strony południowej. W jej obrębie można było wyróżnić dwie części: jedną posesję magnacką z założeniem pałacowo-ogrodowym wzniesionym w drugiej połowie XVII wieku oraz 46 posesji zajętych przez mieszkańców jurydyki, tworzących część miejską, której powstanie przypada na połowę XVIII wieku. Obie składowe nie posiadały jednorodnej struktury urbanistycznej i były bardzo zróżnicowane pod względem intensywności zabudowy.

1.1. Stan badań

W literaturze przedmiotu nie poświęcono jurydyce Ordynackiej wiele miejsca z uwagi na fakt zaginięcia wszystkich jej akt, w sumie 22 woluminów, które w 1792 roku przekazano do archiwum miasta Warszawy (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 1210, k. 1)²⁸, gdzie spłonęły w 1944 roku. Dzieje jurydyki nie były przedmiotem szerszych badań, chociaż wymieniana była w licznych opracowaniach poświęconych przeszłości Warszawy, a także w wielu pracach traktujących o lokacjach miast w Polsce. Autorzy dwóch najstarszych publikacji, powstałych w pierwszej połowie XIX wieku, mieli możliwość wykorzystania zaginionych akt jurydyki. Niestety, praca Łukasza Gołębiowskiego *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy* z 1827 roku, mimo jej niewątpliwych walorów, jak podanie nazwisk kolejnych właścicieli i szczegółów dziedziczenia, obciążona jest błędem²⁹ (Gołębiowski, 1827, s. 64, 175–178). Opracowanie Aleksandra

Wejnerta z 1848 roku, *Starożytności warszawskie*, pozostaje dotąd najobszerniejszym omówieniem zagadnienia prostującym pomyłkę Ł. Gołębiowskiego, w którym podany został zasięg jurydyki i numery hipoteczne posesji, jednak nie jest ono wolne od nieścisłości³⁰ (Wejnert, 1848, s. 200–203).

W okresie międzywojennym o jurydyce wspomnieli autorzy dwóch prac: Tymoteusz Sawicki (Sawicki, 1925, s. 6), który powielił błędy A. Wejnerta (Wejnert, 1848, s. 202–203) oraz Oskar Sosnowski, który po raz pierwszy pokazał rozmieszczenie jurydyk na planie miasta (Sosnowski, 1930, tabl. X).

W okresie powojennym autorzy zbiorowego artykułu, Aleksander Gieysztor, Stanisław Herbst, Eugeniusz Szwankowski, krótko wzmiankując jurydykę, po raz pierwszy podali wymiary posesji położonych przy ulicach Nowy Świat i Wróblej (Gieysztor, 1947, s. 187). To samo zostało powtórzone w drugiej pracy E. Szwankowskiego z dodanym schematycznym oznaczeniem jurydyk na planie Warszawy, jednak z niewłaściwą interpretacją kompozycji założenia³¹ (Szwankowski, 1952, s. 40, il. 43; s. 82).

Kolejne opracowania poruszały bardzo szeroko zagadnienie lokacji miast w Polsce, a jurydyka Ordynacka wymieniana była w nich w zestawieniach tabelarycznych, bez szerszej analizy (Pazyra, 1959, s. 127, 200; Trzebiński, 1964, s. 15, 26). Niewiele wniosły dalsze publikacje, także ogólnie ujmujące zjawisko tworzenia jurydyk (Sobieszczański, 1974, s. 77, 431; Zahorski, 1984, s. 302, tab. s. 596). Dopiero praca Teresy Zielińskiej wniosła nowe ustalenia dotyczące lokacji i ustroju jurydyki (Zielińska, 1987, s. 12–14, 19, 36–37)³².

Następne publikacje, odwołujące się do wcześniejszych prac, powielały pomyłki cytowanych autorów (*Encyklopedia Warszawy*, 1994, s. 300, 580; Bartoszewicz, 2009–2012, s. 78³³; Handke, 2011, s. 241)³⁴.

²⁷ Jurydyka to obszar w mieście lub na jego przedmieściach wyjęty spod prawa miejskiego, zwolniony z obowiązków finansowych w stosunku do miasta, posiadający zarząd (burmistrza, wójta, radnych, ławników) z wyznaczonym miejscem obrad władz (odrębny budynek ratusza lub pomieszczenia w innym obiekcie, stojącym w obrębie jurydyki), nadane przywileje gwarantujące rozwój oraz miejski charakter zapewniony poprzez bliski związek z miastem, przy którym była zakładana. Podstawą prawną istnienia jurydyki był akt lokacji (za: Mazurkiewicz, 1956).

²⁸ Wśród przekazanych 22 ksiąg jurydyki były: 1 księga z lat 1739–1753, 19 ksiąg z lat 1769–1792, 2 księgi z lat 1792–1794; ksiąg z lat 1754–1768 nie przekazano, już ich nie było w 1792 roku.

²⁹ Autor połączył dwie jurydyki: Ordynacką — erygowaną w 1731 roku przez Michała Zdzisława, VI ordynata Zamyskiego i Aleksandrię — erygowaną przez Aleksandra Zasławskiego w 1670 roku. Powodem pomyłki był fakt posiadania Aleksandrii w 1754 roku przez Janusza Aleksandra Sanguszkę, ordynata Ostrońskiego. Pałac w jurydyce Ordynackiej błędnie został nazwany pałacem Ostrońskich.

³⁰ Autor błędnie podał łączną liczbę posesji — 48 (poprawnie 47), lokalizację więzienia na posesji nr 2887 (poprawnie na posesji nr 2888) oraz umieszczenie ratusza na posesji nr 1305. Ponieważ w jurydyce budynek ratusza nigdy nie powstał, jego funkcję pełnił dom, w którym mieszkał burmistrz jurydyki; pierwszy burmistrz mieszkał na posesji nr 1305, drugi burmistrz, piastujący to stanowisko najpewniej od 1790 roku, przeniósł dokumenty jurydyki do swojej kamienicy, stojącej na posesji nr 1304.

³¹ Autor błędnie określił ulicę Ordynacką osią założenia.

³² Autorka błędnie podała łączną liczbę posesji — 43 (Zielińska, 1987, s. 75–76).

³³ Pałac Ordynacki określany jest mianem pałacu Ostrońskich, a ulica Ordynacka została uznana za oś założenia.

³⁴ W tym wypadku, poza powyższymi powtórzonymi nieprawidłowościami, wprowadzona została błędna informacja dotycząca przynależności do jurydyki klasztoru siostr Sza-

1.2. Cel, zakres

Z powodu braku archiwaliów dotyczących jurydyki oraz niewielkiej liczby materiału źródłowego odnoszącego się do badanej części miasta, w tym także kartograficznego, dotychczas nie podejmowano próby analizy założenia urbanistycznego jurydyki, nie rekonstruowano chronologii wytyczania ulic czy wprowadzania parcelacji. Nie zajmowano się też dotąd jej mieszkańcami. Celem badań, z powodu braku innych źródeł, jest sprawdzenie możliwości wykorzystania danych pozyskanych ze źródeł miejskich i akt metrykalnych w analizie układu urbanistycznego. Informacje ze źródeł miejskich dają możliwość ustalenia nazwisk mieszkańców poszczególnych posesji w czasie powstania kolejnego badanego źródła. Dane z akt metrykalnych podają informacje o aktywnościach mieszkańców, w tym udział w uroczystościach ślubnych i w chrztach, co umożliwia powiązanie personaliów wzmiankowanych w nich osób z jurydyką. Zestawienie informacji personalnych pozyskanych ze spisów miejskich z informacjami personalnymi z akt metrykalnych pozwala na sprawdzenie, w jakim okresie posesje były już zamieszkane przez poszczególne rodziny. Najistotniejsze było odnotowanie najwcześniejszych aktywności, pozwalające na ustalenie personaliów pierwszych mieszkańców jurydyki. Pozwoliło to na określenie czasu wprowadzenia parcelacji wzdłuż wytyczonych ulic i pojawienia się zabudowy mieszkalnej. Zakres czasowy badań ogranicza okres istnienia jurydyki: od nadania jej prawa chełmińskiego w 1731 roku (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7055)³⁵ do likwidacji w 1791³⁶.

1.3. Metoda badawcza

W badaniach wykorzystano źródła pisane oraz kartografię. Z zasobu przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych zbadano warszawskie źródła miejskie:

- z 1743 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 172);
- z 1770 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 862);
- z 1778 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 855);
- z 1784 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-

-Ekonomiczne, sygn. 29a);

- z 1787 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 857);
- z 1790 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 23, 25, 28);
- z 1791 roku (AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie, Varia grodu Warszawy, sygn. 25);
- z 1792 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 16, 17).

Z archiwum parafii św. Krzyża zbadano akta metrykalne, księgi małżeństw (z lat 1741–1767, 1768–1784, 1784–1792, 1792–1823) i chrztów (z lat 1723–1733, 1729–1750, 1734–1744, 1744–1751, 1751–1758, 1758–1765, 1765–1772, 1773–1777, 1778–1783, 1783–1787, 1788–1790, 1790–1796) oraz porównawczo księgi zgonów (z lat 1709–1774, 1775–1801). Wykorzystano także źródła kartograficzne, w tym projekt pałacu z około 1681 roku (BUW GR, sygn. Inw.G.R. 6460) oraz inwentaryzację założenia pałacowego z 1793 roku (BN POLONA, sygn. Rps BOZ 1311, k. 4, 9). Wśród planów z XVIII wieku wykorzystano najstarsze przedstawienie kartograficzne Warszawy — kopię wersji pomiarowej planu C.F. Hubnera z 1733 roku (IS PAN TOnZP, sygn. 3991B) (il. 1a) oraz wersję pomiarową zaginionego planu P.R. Tirregaille’a z 1762 roku (IS PAN, sygn. 40771) (il. 2a). Zestawiono je z planem miasta z 1819 roku (APW, Kolekcja I map i planów, sygn. 22, ark. XXII-XXIII), w którym brakującą część wschodniego pasa uzupełniono fragmentem przerysowanym z pierworysu w 1819 roku przez pułkownika Kozioł (AGAD, Zbiór kartograficzny, sygn. 367-6) (il. 2b). Inne dostępne plany Warszawy z XVIII wieku nawiązywały do poprzednich, nie wnosząc nowych informacji. Dane ze źródeł pisanych, porównane i zestawione chronologicznie, posłużyły do opracowania tabeli mieszkańców ze szczegółowym zestawieniem wszystkich aktywności (il. 3). Następnie dane szczegółowe zastąpiono podziałem na poszczególne przedziały czasowe, których wyodrębniono pięć i oznaczono kolorystycznie w kolejnej tabeli (il. 4). Kryterium wyznaczania przedziałów były lata sporządzenia spisów ulicznych — 1743 i 1770. Okres pomiędzy nimi podzielono na dziesięciolecia: lata 1744–1759 (mniejsza liczba aktywności) i 1760–1769 (większa liczba aktywności). W ostatnim etapie przeniesiono dane z tabeli (il. 4) na plan miasta z 1822 roku (BN POLONA, sygn. ZZK 1058) ujmujący cały obszar jurydyki. Zachowanie tych samych oznaczeń kolorystycznych, których użyto w tabeli (il. 4), pozwoliło na pokazanie chronologii wytyczania ulic, przybliżonej kolejności wprowadzania parcelacji i zasiedlania posesji (il. 5).

rytek i prowadzonego przez nie zakładu św. Kazimierza.

³⁵ W literaturze przedmiotu podawane były daty wystawienia trzech aktów lokacji: pierwszy w 1739 roku, dwa kolejne — w 1754 i 1776 roku (Wejnert, 1848, s. 201–202). Najwcześniejszy dokument wystawiony w 1731 roku po raz pierwszy wymienia Zielińska (1987, s. 12–14, 36–37); omówienie zagadnienia dotyczącego kolejnych lokacji wymaga odrębnego opracowania.

³⁶ Likwidację jurydyk w Rzeczypospolitej przyjęto „Ustawą o miastach” z dnia 18 kwietnia 1791 roku.

2. JURYDYKA ORDYNACKA

Jurydyka położona była po wschodniej stronie północnego odcinka ulicy Nowy Świat (il. 1a, 2b, 5). W jej obrębie można było wydzielić dwie składowe: posesję nr 2874, odsuniętą od głównego traktu komunikacyjnego, na której powstało magnackie założenie pałacowo-ogrodowe z częścią gospodarczą oraz pozostałych 46 posesji mieszczańskich częściowo wydzielonych z posesji pałacowej, częściowo powstałych na dołączonym terenie leżącym wzdłuż ulicy Nowy Świat, razem stanowiących tak zwaną część miejską. Po dołączeniu pasa terenu wzdłuż Nowego Świata obszar jurydyki od strony północnej zamykały ulice Tamka i Aleksandria³⁷ oraz nowopowstała ulica Ordynacka³⁸. Południową granicą stała się nowowytoczona ulica Szczygła³⁹. Łącznie jurydykę otaczało pięć ulic, wewnątrz kwartał w części miejskiej rozdzielała szósta, nowo wytyczona ulica Wróbla⁴⁰. Ciąg posesji wzdłuż Nowego Świata był w południowej części przedzielony dwoma działkami, nie wchodzącymi w skład jurydyki, należącymi do klasztoru augustianów.

2.1. Założenie pałacowo-ogrodowe

Pierwszą składową przyszłej jurydyki, posesję nr 2874, na której wzniesiono założenie pałacowo-ogrodowe, kupił przed 1680 rokiem Jan Gniński (około 1620–1685), podkanclerzy koronny (il. 1a). Projekt w kilku wariantach wykonał Tylman van Gameren, w każdym zakładając stworzenie założenia składającego się z głównego korpusu pałacowego flankowanego z dwóch stron zespołami przyległych oficyn oraz wolnostojących pawilonów (il. 1b). W pawilonie północnym projektowano kuchnię. Kompozycja założenia miała być osiowa i symetryczna, poprzedzona paradnym reprezentacyjnym dziedzińcem i kwaterowym ogrodem. Za pałacem, od strony wschodniej, projektowany był taras widokowy, którego wyniesienie niwelować miało spadek stromo opadającej ku Wiśle skarpy. Docelowo oś założenia miała kompozycyjnie

i komunikacyjnie z wiązać pałac z ulicą Nowy Świat (il. 1a). Budowę rozpoczęto w 1680 roku od wzniesienia, powiększonego w stosunku do pierwotnej koncepcji, pawilonu północnego (il. 1c, 1d). Jego bryłę wysunięto w stronę północną, w tym kierunku rozszerzając także taras i mur stabilizujący skarpy (il. 1e). Prace prowadzono do śmierci Jana Gnińskiego w 1685 roku. Głównego korpusu pałacu nie zrealizowano, trudność sprawiały, poza olbrzymimi kosztami, także duża różnica poziomów od wschodu i konieczność stabilizowania stromo opadającej skarpy, wody podskórne podmywające fundamenty oraz znacznie utrudniony dojazd do założenia. Brak połączenia z Nowym Światem, spowodowany trudnościami w zakupie gruntu, a także brak możliwości zrealizowania paradnego wjazdu od zachodu, zubożał założenie, pozbawiając je planowanego splendoru. Wykończaniem pawilonu północnego zajął się syn Jana Gnińskiego, Jan Krzysztof (1655–1703), wojewoda braclawski, przystosowując go do roli głównego budynku pałacowego o funkcji reprezentacyjnej i mieszkalnej jednocześnie (il. 1e). W celu uzupełnienia programu rezydencji wzniesiono nową kuchnię — jako wolnostojącą, usytuowaną w południowej strefie paradnego dziedzińca (il. 1c, 1d, 1e). Jan Krzysztof Gniński zmarł bezdzietnie, wdowa po nim, Teresa z Potockich (około 1667–1713), wyszła ponownie za mąż za Tomasza Józefa Zamoyskiego (1676–1726), V ordynata⁴¹ (Popiołek, Kicińska, 2017, s. 27; Słaby, 2018, s. 258; Popiołek, 2020, s. 242–244; Popiołek, 2021, s. 479–481). Małżonkowie nie doczekali się potomstwa i w 1720 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 3, k. 141) pałac przekazany został młodszemu bratu Tomasza, Michałowi Zdzisławowi Zamoyskiemu (około 1679–1735), VI ordynatowi (Gołębiowski, 1827, s. 177). Dopiero jemu udało się w 1725 roku kupić od kapituły warszawskiej pas gruntu, czyli „place Glinki zwane”, oddzielający założenie pałacowe od Nowego Świata (Wejnert, 1848, s. 200–201). Północna część dołączonego pasa sięgała w głąb do granicy z posesją nr 2874, przylegając do ogrodów pałacowych, głębokość części południowej pozostaje w obecnym stanie badań niemożliwa do zrekonstruowania (il. 1a, kolor zielony). Doku-pienie gruntu i scalenie obu części dało możliwość wytyczenia nowego dojazdu do pałacu, co stało się

³⁷ Obecnie jest to ulica Kopernika, odcinek pomiędzy ulicami Tamka i Ordynacką.

³⁸ Obecnie jest to odcinek ulicy Ordynackiej, pomiędzy ulicami Nowy Świat i Kopernika.

³⁹ Obecnie istnieje tylko zachodni odcinek ulicy Szczygłej, pomiędzy ulicami Kopernika i Okólnik; wschodni odcinek został zlikwidowany.

⁴⁰ Obecnie jest to ulica Kopernika, odcinek pomiędzy ulicami Ordynacką i Przybosa. Współcześnie na terenie dawnej jurydyki znajdują się także nowe ulice, wytyczone wewnątrz pierwotnie zwartego bloku zabudowy. Są to: Okólnik, Przybosa, Gałczyńskiego i przedłużenie Ordynackiej w stronę wschodnią.

⁴¹ Tomasz Józef Zamoyski (1676–1725) był synem Marcina Zdzisława Zamoyskiego i Anny Franciszki z Gnińskich (ok. 1655–1704), siostry Jana Krzysztofa Gnińskiego (1655–1703). Małżeństwo syna i owdowiałej bratowej zaaranżowała Anna Franciszka Zamoyska dla pozostawienia dóbr w rękach potomków Jana Gnińskiego.

impulsem do erygowania jurydyki w 1731 roku (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7055). W 1735 roku, po śmierci Michała Zdzisława Zamoyskiego, założenie pałacowe wraz z jurydyką odziedziczyli jego synowie — Jan Jakub (zm. 1790) i Andrzej (zm. 1792), którzy po odnowieniu aktu lokacji w 1739 roku (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1704, k. 1-3), całość sprzedali w 1740 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 3, k. 141) Walentemu Czapskiemu (1682–1715), biskupowi kujawskiemu (Gołębiowski, 1827, s. 177). Biskup W. Czapski na drodze rozliczeń rodzinnych podarował pałac z jurydyką swemu bratankowi, podskarbiemu Jakubowi Czapskiemu (około 1700–?). Przyczyną był, jak można przypuszczać, planowany ślub Jakuba Czapskiego z Rozalią Ewą z Czapskich 1v. Chodkiewiczową (1715–1769), w prostej linii prawnuczką Jana Gnińskiego⁴². Dokładna data ślubu nie jest znana, najpewniej odbył się w drugiej połowie 1746 roku lub na początku 1747⁴³. Po nim pałac, powiększony o część miejską, powrócił do potomków podkanclerzego koronnego J. Gnińskiego. Jednak przekazanie dóbr nie nastąpiło od razu, o czym świadczy, wniesiona do sądu w 1753 roku przez Jakuba Czapskiego, sprawa „o ukrzywdzenie działem” (ANKr, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 263). Po jej pomyślnym zakończeniu J. Czapski zaangażował się w sprawy jurydyki odnawiając akt lokacji w 1754 roku, wniesiony do akt grodzkich warszawskich w 1761 roku (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1704, k. 4-5). Po śmierci żony w 1769 roku Jakub Czapski podarował pałac wraz z jurydyką w 1772 roku swojej córce Konstancji (1749–1813) i Maksymilianowi Mielżyńskiemu, którzy w ramach rozliczeń rodzinnych, przekazali go w 1775 roku (ANKr, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 320) bratu przyrodniemu Konstancji, Janowi Mikołajowi Chodkiewiczowi (1738–1781), synowi Rozalii Ewy z Czapskich z pierwszego małżeństwa z Adamem Tadeuszem Chodkiewiczem (1711–1745) (Gołębiowski, 1827, s. 178). Jan Mikołaj Chodkiewicz

w 1776 roku odnowił akt lokacji (AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1706); po jego śmierci w 1781 roku jurydyką zarządzała Ludwika Maria z Rzewuskich Chodkiewiczowa (1744–1816) do jej likwidacji w 1791 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 1210, k. 1).

2.2. Część miejska

Dojazd do założenia pałacowo-ogrodowego możliwy był jedynie od strony północnej, Krakowskim Przedmieściem, ulicą Aleksandrią przez istniejący tu rynek mięsny, do skrzyżowania z Tamką. Druga droga prowadziła ze wschodu stromo wznoszącą się ulicą Tamka, do skrzyżowania z Aleksandrią (il. 1a). Po rozszerzeniu obszaru w 1725 roku oraz erygowaniu jurydyki w 1731, zaistniała możliwość wytyczenia dojazdu prowadzącego wzdłuż północnej krawędzi dokupionego pasa gruntu. Nowa ulica, Ordynacka, powstała przed 1733 rokiem i wytyczono ją na osi północnego pawilonu (il. 1a). Plan F.C. Hubnera z 1733 roku nie pokazuje parcelacji w części miejskiej jurydyki.

Drugi plan pomiarowy Warszawy P.R. Tirregaille’a pokazuje jedynie parcelację i zabudowę posesji leżących wzdłuż Nowego Światu, Aleksandrii i Tamki (il. 2a). Plan datowany na rok 1762 wykonany był z uwzględnieniem starszych pomiarów miasta, Jakuba Fontany z lat 1743–1752, uzupełniony pomiarami z okresu 1758–1759, które P.R. Tirregaille zakończył 1 maja 1761 roku (Weszpiński, 2007, s. 30). Stan zadokumentowany w 1762 roku pokazuje ciąg 17 posesji wzdłuż Nowego Światu, 1 posesję przy Aleksandrii (nr 2777) oraz 7 posesji wytyczonych wzdłuż Tamki, poniżej opadającej skarpy, utworzonych kosztem pomniejszenia od północy posesji nr 2874. Innych zmian na terenie jurydyki plan Tirregaille’a nie uwzględnia, środkową część wypełnia schematycznie wysowany kwatrowy ogród.

Najpełniejszy obraz układu urbanistycznego z wytyczonymi wszystkimi ulicami i kompletną parcelacją pochodzi z 1819 roku (il. 2b). W strefie środkowej jurydyki, z północy na południe, wytyczono ulicę Wróblą. Wzdłuż jej zachodniej pierzei wyznaczono 8 posesji, a wzdłuż wschodniej, do skrzyżowania z nowopowstałą ulicą Szczygłą, wytyczono 6 działek, kosztem zmniejszenia części założenia ogrodowego. Na południu wyregulowano nieformalny dojazd prowadzący od Tamki przez posesję zakładu św. Kazimierza (nr 2858) (il. 2a), wytyczając ulicę Szczygłą. Wzdłuż jej północnej pierzei, kosztem części założenia pałacowo-ogrodowego, powstało 5 posesji, w pierzei południowej do jurydyki należała jedna narożna działka, dostępna

⁴² Rozalia Ewa Czapska (1715–1769) była córką Piotra Aleksandra Czapskiego (1685–1736) wojewody pomorskiego i Konstancji Gnińskiej (1680–1757), wnuczką Władysława Gnińskiego (zm. 1699) starosty radzyńskiego i Marianny Szydłowskiej (1660–1700), prawnuczką Jana Gnińskiego (ok. 1620–1685) podkanclerzego koronnego i Doroty Jaskólskiej (zm. 1679).

⁴³ Mąż Rozalii Ewy, Adam Tadeusz Chodkiewicz, zmarł 3.08.1745 roku; córka Rozalii Ewy i Jakuba Czapskiego, Konstancja, urodziła się w 1749 roku; zachowane papiery rodzinno-majątkowe Rozalii i Jakuba Czapskich obejmują lata 1747–1769.

także od strony Wróblej (nr 2888). Zmianom uległa także parcelacja przy skrzyżowaniu Aleksandrii z Ordynacką, gdzie z posesji nr 2777 wydzielono posesję nr 2875.

Analiza dostępnych źródeł kartograficznych pokazuje, że łącznie w obrębie jurydyki znajdowały się 3 istniejące i 3 nowowytyczone ulice, oraz jedna posesja magnacka z założeniem pałacowo-ogrodowym i 46 posesji w części miejskiej, rozparcelowanych w okresie jej istnienia, chociaż na rozpoznanie przybliżonego czasu wprowadzonej parcelacji zachowana kartografia nie pozwalała.

3. MIESZKAŃCY JURYDYKI

3.1. Tabela mieszkańców

W badaniach nad rekonstrukcją chronologii wytyczania ulic, wprowadzania parcelacji oraz zasiedlania posesji wykorzystano źródła miejskie oraz akta metrykalne. Zebrane dane zestawiono w zbiorczej tabeli mieszkańców (il. 3). Ujęto w niej wszystkie posesje, w podziale na 6 ulic. Posesje, 47 łącznie z pałacem, ułożono w kolejności rosnących numerów hipotecznych (il. 3, kolumna 1). W górnym wierszu umieszczono daty sporządzenia spisów w układzie chronologicznym (il. 3, kolumny 3, 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16, kolor czerwony). Łącznie uwzględniono 8 źródeł, kolumny zawierające dane dotyczące badanych posesji pokazano w kolorze jasnoszarym; kolor ciemnoszary oznacza posesje ujęte w spisie z 1743 roku, dla których nie było możliwości powiązania nazwiska mieszkańca z posesją (nr 2777, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857); w przypadku braku danych kolumna pozostała biała. Pozostałe kolumny uzupełniają przedziały czasowe (il. 3, kolumny 2, 4, 5, 7, 9, 11, 13). Tam, gdzie było to możliwe, przedziały czasowe podzielono tak, by objęły dziesięciolecia. W nich symbolami oznaczone zostały dane z akt metrykalnych. Dwie posesje nienależące do jurydyki wyłączono z badań (il. 3, ulica Nowy Świat, nr 1297, 1298, kolor niebieski). Podstawowymi informacjami zapisanymi w tabeli były nazwiska właścicieli posesji, często różne na przestrzeni badanego okresu, które w toku badań udało się powiązać w ciągi rodzinne, obejmujące do trzech pokoleń lub trzy kolejne małżeństwa. W tabeli mieszkańców nie oznaczono ciągłości dziedziczenia⁴⁴.

⁴⁴ Omówienie zagadnienia dotyczącego mieszkańców jurydyki, ich relacji rodzinnych, sąsiedzkich i zawodowych oraz pokazanie ciągłości dziedziczenia poszczególnych posesji wymaga odrębnego opracowania.

3.2. Źródła miejskie

W pierwszej kolejności zbadano zachowane źródła miejskie. Sporządzony w 1743 roku *Wymiar podatku lokciowego przedmieść Starej Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 172, k. 5, 36, 37, 38, 39; Berdecka, 1963, s. 339–340, 371–374) obejmował opis zabudowy przy Nowym Świecie i Tamce. Trudności w jego odczytaniu sprawiały brak numerów hipotecznych, których posesje jeszcze nie posiadały⁴⁵, posługiwanie się określeniami opisującymi ulice, a nie ich późniejszymi nazwami oraz opis posesji nieistniejących w drugiej połowie XVIII wieku⁴⁶.

Drugie źródło, *Taryfa posesji Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 862; Berdecka, 1963, s. 475–476, 487–488), sporządzone zostało w 1770 roku z powodu konieczności pozyskania z każdej posesji ludzi do sypania wału, który miał zabezpieczyć miasto wobec szerzącej się epidemii i konieczności wzmożonej kontroli sanitarnej. Dane w nim zawarte, mimo braku numerów hipotecznych, zostały przypisane do posesji położonych przy późniejszych pięciu ulicach jurydyki.

W kolejnym dokumencie z 1778 roku, tak zwanym *Porządku ogniowym* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 855, k. 65, 66), wymieniono nazwiska tylko kilkunastu mieszkańców, których miejsce zamieszkania udało się zidentyfikować. Są wśród nich: burmistrz (nr 1305), trzech rajców (nr 1302, 1304, 1311), trzech gminnych (nr 1308, 2857, 2893), pisarz jurydyki (nr 2856?). Podano nazwiska 10 mieszczan powołanych do gaszenia ognia (nr 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1311, 1312)⁴⁷, nazwisko tzw. „komendanta oficera ogniowego” (nr 1304) i miejsce przechowywania sprzętu ogniowego (nr 1305). Spośród 21 nazwisk wymienionych w dokumencie, zidentyfikowano miejsce zamieszkania 17 mieszkańców.

Czwarte źródło, powstałe w 1784 roku, *Taryfa Lokciowego podatku miasta obojga Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 29a, k. 94, 95, 279, 288, 289, 290, 291, 292), to pomiar posesji⁴⁸ i ulic Warszawy w celu ustale-

⁴⁵ Numery hipoteczne nadano posesjom Rozporządzeniem Komisji Brukowej z dnia 30.03.1784 roku (za: Szymkiewicz, 1959, s. 17).

⁴⁶ Posesje, które istniały w 1743 roku, a przestały istnieć w 2 poł. XVIII w. z powodu przesunięcia przebiegu ulicy lub scalenia kilku sąsiednich działek, są trudne do zidentyfikowania z powodu braku planu z 1 poł. XVIII w. z pokazaną parcelacją.

⁴⁷ Udało się ustalić miejsce zamieszkania tylko 8 spośród 10 wymienionych mieszczan.

⁴⁸ Wyłączono posesje, na których stały świątynie.

nia wysokości podatku⁴⁹. Wszystkie nieruchomości ponumerowano, nadając im numery hipoteczne⁵⁰ oraz wprowadzono przyporządkowanie posesji do ulicy, przy której się znajdowała, za wyznacznik przyjmując główny wjazd na działkę lub główne wejście do budynku⁵¹. W *Taryfie* podano tylko nazwiska głównych właścicieli budowli.

Następny dokument, *Raport Latarniów* z 1787 roku (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 857, k. 20, 33, 34), zawiera tylko nazwiska właścicieli zabudowań. Natomiast w sporządzonym w 1790 roku *Wymiarze Poseszyów i Gruntów Miasta Stołecznego Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 23, k. 273; sygn. 25, k. 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298; sygn. 28, k. 260, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 378, 379, 380, 381, 382) przy opisie każdej posesji dodatkowo podano nazwiska właścicieli posesji przylegających do opisywanej, z obu boków i z tyłu, co pozwala na weryfikację lokalizacji. Ponadto dokument zawiera zapis o właścicielu gruntu, którym jest kolejny właściciel jurydyki, co pozwala na precyzyjne potwierdzenie obszaru, który zajmowała.

Zmiany wśród ludności zamieszkującej jurydykę można zobaczyć dopiero w spisie *Ludność katolicka w parafii Świętego Krzyża na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie* (AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie, Varia grodu Warszawy, sygn. 25, k. 67, 67v, 68, 68v, 69, 69v, 70, 70v, 71, 71v, 72, 72v, 88, 88v, 101, 101v, 105v, 106, 106v, 107, 107v, 108, 108v, 109, 109v, 111, 111v, 112v, 113) sporządzonym w 1791 roku. Od czasu erygowania jurydyki minęło 60 lat, posesje nie są zamieszkałe przez pierwszych właścicieli. W wielu przypadkach mieszkańcami są wdowy lub wdowcy, najczęściej bez samodzielnych już wówczas dzieci, czasami mieszka jeden z żyjących rodziców z najmłodszym dzieckiem. Jednak w większości przypadków mieszkańcami są komornicy. Oznacza to, że badany dokument nie daje wyobrażenia o pierwszych mieszkańcach osiadłych w jurydyce.

Ostatnie źródło to *Protokół rewizji miasta wolnego Warszawy* (AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 17, k. 338, 386, 387, 388, 389). Spis ludności przeprowadzony w 1792 roku

w założeniu obejmował całe miasto. Jednak dla badanych 47 posesji jurydyki brak 23 kart spisowych. Zachowane 24 karty, w tym 23 posesje części miejskiej i posesja z pałacem, stanowią mniej niż 50% materiału źródłowego. Dodatkowo wśród 23 opisanych posesji części miejskiej tylko 11 nadal zamieszkują pierwsi mieszkańcy, pozostałych 12 posesji zajmują najemcy, co czyni materiał archiwalny mało przydatnym dla badań nad rozwojem urbanistycznym jurydyki.

3.3. Akta metrykalne

W drugiej kolejności wykorzystano akta metrykalne parafii św. Krzyża, ponieważ wszystkie posesje jurydyki do niej należały. Wiadomo, że na terenie jurydyki nie było mieszkańców wyznania ewangelickiego (Kuc-Czerep, 2021) ani Żydów⁵². Zbadano wszystkie zachowane i udostępnione księgi małżeństw, chrztów i zgonów, te ostatnie wykorzystano porównawczo.

Ślubów zawartych przez mieszkańców jurydyki odnaleziono łącznie 30. Wśród nich 20 to związki, w których jeden małżonek był mieszkańcem oraz minimum jeden świadek także był mieszkańcem jurydyki. Zaznaczono też posesje, gdzie mieszkali świadkowie biorący udział w uroczystości, odnotowano 30 takich aktywności; znaleziono przypadki dwóch a nawet trzech świadków z jurydyki uczestniczących w jednej uroczystości. Znaleziono 9 przypadków ślubów zawartych przez mieszkańców jurydyki, w których świadkami były osoby spoza niej, a także 1 ślub, w którym oboje małżonkowie byli mieszkańcami jurydyki (w przypadku jednej strony był to kolejny związek).

W księgach chrztów odnaleziono łącznie 199 aktów urodzenia dzieci, których rodzice mieszkali w jurydyce. Wśród nich było 68 uroczystości, w których minimum jednym rodzicem chrzestnym był także mieszkaniec jurydyki; mogło być ich dwoje lub troje. Zaznaczono 87 posesji, których mieszkańcy byli chrzestnymi u swoich sąsiadów. W pozostałych 131 chrztach rodzicami chrzestnymi byli mieszkańcy spoza jurydyki. W badaniach uwzględniono tylko te uroczystości, które odbyły się do roku 1769, było ich 46. Nie odnotowano pozostałych 85 chrztów, które miały miejsce do 1792 roku, z uwagi na ich mały wpływ na prowadzone analizy rozwoju struktury urbanistycznej.

Dane z ksiąg małżeństw i chrztów odnotowywano dwukierunkowo, zaznaczając zarówno te

⁴⁹ Pomiar wykonywano w łokciach — 1 łokieć = 0,59 m, stąd nazwa „podatek łokciowy”.

⁵⁰ Por. przypis 45.

⁵¹ Było to szczególnie ważne w przypadku posesji posiadających więcej niż jeden wjazd, od frontu i z tyłu, lub posesji narożnych.

⁵² Informacja od dr Hanny Węgrzynek prowadzącej badania nad ludnością żydowską Warszawy w 1792 roku; praca w trakcie opracowania, niepublikowana.

posesje, których mieszkańców uroczystość dotyczyła bezpośrednio, jak i te, gdzie mieszkali świadkowie uczestniczący w uroczystości, co pozwoliło na pełniejsze zadokumentowanie aktywności mieszkańców osiadłych w jurydyce.

4. WYNIKI

Szczegółowe dane ze źródeł miejskich oraz aktywności mieszkańców pozyskane z akt metrykalnych ujęto w zbiorczej tabeli (il. 3). Następnie zastąpiono je zapisem kolorystycznym, odzwierciedlającym poszczególne okresy, w których odnotowano zmiany (il. 4). Wyodrębniono pięć przedziałów czasowych, dla których w badanych źródłach miejskich odnaleziono dane oraz w aktach metrykalnych potwierdzenie aktywności na poszczególnych posesjach. W końcowym etapie zebrane dane przeniesiono na plan z 1822 roku, z zachowaniem oznaczeń kolorystycznych (il. 5).

Badając źródła miejskie udało się ustalić nazwiska właścicieli wszystkich posesji. Analizując akta metrykalne, w tym zawieranie związków małżeńskich, chrzty dzieci czy udział w roli świadków w ślubach i chrztach innych mieszkańców jurydyki, udało się zidentyfikować aktywności pierwszych mieszkańców świadczące o ich relacjach rodzinnych i kontaktach sąsiedzkich, a tym samym — potwierdzić fakt zamieszkania we wzniesionych domach. Przeprowadzone badania pozwoliły na, dokładniejszą niż dotychczas, rekonstrukcję chronologii kształtowania układu urbanistycznego i zabudowy jurydyki.

W 1680 roku wydzielono wzdłuż ulicy Tamka posesję nr 2874 (il. 4, 5). Przed 1733 rokiem wytyczono ulicę Ordynacką. Przed 1743 — zanotowano najwcześniejsze zagospodarowanie dwóch posesji przy Nowym Świecie (nr 1296, 1299), położonych z obu stron działek należących do augustianów. W 1743 roku były już rozparcelowane i zabudowane pozostałe posesje wzdłuż Nowego Światu (nr 1294, 1295, 1300–1312), 7 posesji przy Tamce (nr 2851–2857), a także była wytyczona narożna posesja nr 2777 przy skrzyżowaniu ulicy Aleksandria z Ordynacką. Ulicę Wróblą wytyczono w drugiej połowie lat 50. XVIII wieku, czego nie pokazano na planie Tirregaille'a z 1762 roku (il. 2a). Najwcześniejsze aktywności mieszkańców odnotowano tu w latach 1757–1759. Zagospodarowane były wówczas posesje wzdłuż zachodniej pierzei — nr 2872, narożna z wjazdem od strony Ordynackiej, nr 2876 i 2877, oraz w pierzei wschodniej nr 2885–2887, a także posesja nr 2888, później narożna z dostępem od Szczyglej. Na początku lat 60. zajmowano kolejne działki przy Wróblej, w pierzei zachod-

niej nr 2878, 2880, 2881, we wschodniej nr 2884 i narożną nr 2883, wyznaczając górny wlot ulicy Szczyglej. Wówczas także z posesji nr 2777 przy Aleksandrii wydzielono działkę nr 2875, dostępną od strony Ordynackiej. W tym samym okresie poniżej pałacowego tarasu, przy zakładzie św. Kazimierza (nr 2858), wydzielono posesję nr 2892, która wyznaczyła dolny wlot Szczyglej. Po 1770 roku zabudowywano wcześniej rozparcelowane posesje przy Wróblej — nr 2879, 2882. Także wówczas wytyczono ulicę Szczyglą, łącząc jej górny i dolny wlot, co pozwoliło na wydzielenie w północnej pierzei działek nr 2893–2896, które zabudowywano jeszcze na początku lat 80. XVIII wieku. Wtedy też wydzielono we wschodniej pierzei Wróblej, przy skrzyżowaniu z Ordynacką, posesję nr 2873 sąsiadującą z głównym wjazdem do pałacu.

Przeprowadzone badania pokazują, że parcelacja działek wzdłuż Nowego Światu i Tamki, która nastąpiła między 1733 a 1743 roku, przypada na okres, kiedy właścicielami jurydyki byli Zamoyscy, kolejno: Michał Zdzisław, po nim Jan Jakub i Andrzej. Natomiast wytyczenie w drugiej połowie lat 50. XVIII wieku ulicy Wróblej i jej zagospodarowywanie na początku lat 60., oraz wytyczenie na początku lat 70. ulicy Szczyglej, to czas, kiedy jurydyka należała do Rozalii Ewy i Jakuba Czapskich. Ostatni etap wytyczania posesji przy Szczyglej, przypadający na początek lat 80., to czas, kiedy zarząd jurydyki sprawowała Ludwika Maria z Rzewuskich Chodkiewiczowa. Okres od końca lat 50. do połowy lat 70. XVIII wieku to czas najbardziej dynamicznego rozwoju, który ilustrują odnalezione relacje rodzinne, sąsiedzkie czy zawodowe mieszkańców jurydyki.

5. PODSUMOWANIE

Badania źródeł miejskich i akt metrykalnych dotyczących jurydyki Ordynackiej w Warszawie pozwoliły na ustalenie personaliów pierwszych jej mieszkańców, połączenie właścicieli posesji w ciągi rodzinne, bez analizy ciągłości dziedziczenia oraz badań nad relacjami rodzinnymi, sąsiedzkimi czy zawodowymi. Dalej pozwoliły na zbadanie przekształceń urbanistycznych w jej obrębie, ustalenie chronologii wytyczania ulic, czasu wprowadzania parcelacji i zasiedlania posesji przez pierwszych jurydyczan.

Przeprowadzone analizy pokazały możliwości wykorzystania źródeł miejskich i akt metrykalnych w badaniach nad urbanistyką historyczną, co jest szczególnie ważne w przypadku braku innych archiwaliów i może być użyteczne w badaniach nad pozostałymi jurydykami Warszawy.

REFERENCES

- Bartoszewicz, A., Bartoszewicz, H. (2009–2012), 'Obraz kartograficzny terytoriów przedmiejskich Warszawy w XVII–XVIII wieku', *Rocznik Warszawski*, (37), pp. 41–92.
- Berdecka, A. (ed.) (1963), *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Encyklopedia Warszawy* (1994), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gieysztor, A. et al. (1947), 'Kształty Warszawy', *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*, (1–2), pp. 148–210.
- Gołębiowski, Ł. (1827), *Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy*, Warszawa: Nakład i Druk N. Glucksberga.
- Handke, K. (2011), *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy.
- Kuc-Czerep, M. (2021), *Niemieckojęzyczni mieszkańcy Warszawy. Droga do obywatelstwa w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Mazurkiewicz, J. (1956), *Jurydyki lubelskie*, Wrocław: Zakład Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pazyra, S. (1959), *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Popiołek, B., Kicińska, U. (2017), 'Panie Zamoyskie: Anna Franciszka z Gnińskich, Teresa z Potockich i Urszula z Kalińskich — okruciny biografii w świetle korespondencji i aktów ostatniej woli', *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, (1), pp. 19–38.
- Popiołek, B. (2020), *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach Saskich*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Popiołek, B. (2021), 'Szlachecki dwór kobiecy w świetle raportów domowych i rejestrów majątkowych z początku XVIII wieku na przykładzie dworu Teresy z Potockich Zamoyskiej', *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, (4), pp. 477–496.
- Sawicki, T. (1925), 'Jurydyki i ratusze Warszawy', *Kronika Warszawy*, (11), pp. 2–8.
- Słaby, A. (2018), 'Anna Franciszka z Gnińskich Zamoyska w roli protektorki — próba sondażu' [in:] *W kręgu patronatu kobiecego w XVII–XVIII wieku*, Popiołek, B. (ed.), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, pp. 253–267.
- Sobieszczański, M. F. (1974), *Rys historyczno-statystyczny wzrostu i stanu miasta Warszawy od najdawniejszych czasów aż do 1847 roku*, Zawadzki, K. (ed.), Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Sosnowski, O. (1930), *Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwo Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej.
- Szwankowski, E. (1952), *Warszawa. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Techniczne.
- Szymkiewicz, S. (1959), *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Trzebiński, W. (1964), *Działalność urbanistyczna magnatów i szlachty w Polsce XVIII wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wejnert, A. (1848), *Starożytności warszawskie*, vol. 1, Warszawa: Drukarnia Józefa Unger.
- Wespiński, P. E. (2007), *Warszawa. Obrazy z dziejów*, Warszawa: Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne.
- Zahorski, A. (1984), 'Rozwój przestrzenny Warszawy' [in:] *Dzieje Warszawy*, vol. 1, *Warszawa w latach 1526–1795*, Kieniewicz, S. (ed.), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, pp. 296–331.
- Zielińska, T. (1987), *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.*, Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Archival Sources

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD):

- AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1704.
- AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 1706.
- AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7055.
- AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie warszawskie, Varia grodu Warszawy, sygn. 25.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 3.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 16.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 17.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 23.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 25.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 28.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 29a.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 172.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 855.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 857.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 862.
- AGAD, Księgi miejskie Warszawa-Ekonomiczne, sygn. 1210.
- AGAD, Zbiór kartograficzny, sygn. 367-6.

Archiwum Państwowe Warszawy (APW):

APW, Kolekcja I map i planów, sygn. 22, ark. XXII–XXIII.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr):

ANKr, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 263.

ANKr, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 320.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego Gabinet Rycin (BUW GR):

BUW GR, sygn. Inw.G.R. 6460.

Biblioteka Narodowa POLONA (BN POLONA):

BN POLONA, sygn. Rps BOZ 1311, k. 4, 9. Available at: <https://polona.pl/item-view/03c07e11-0c7d-4e0c-849d-0ad784113684?page=8> (accessed: 2.05.2024).

BN POLONA, sygn. ZZK 1058. Available at: <https://polona.pl/item-view/5d9eb134-1529-4823-bf70-68ee18c-354c3?page=8> (accessed: 2.05.2024).

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk (IS PAN), Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości (TOnZP):
IS PAN TOnZP, sygn. 3991B;
kopia fot.; oryg. Hauptstaatsarchiv Dresden, Sachsisches Staatsarchiv, sygn. Sch 010, F 004, Nr 009;
IS PAN, sygn. 40771;
kopia fot.

Parafia św. Krzyża:
księga małżeństw z lat 1741–1767, 1768–1784, 1784–1792, 1792–1823;
księga chrztów z lat 1723–1733, 1729–1750, 1734–1744, 1744–1751, 1751–1758, 1758–1765, 1765–1772, 1773–1777, 1778–1783, 1783–1787, 1788–1790, 1790–1796;
księga zgonów z lat 1709–1774, 1775–1801.